

font

número 5

HISTÒRIA DEL CAMPANAR DE VILA-REAL

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

ACTIVITATS ESCÈNIQUES A VILA-REAL DURANT LA GUERRA CIVIL (1936-1939)

Domingo Font Pitarch

PENSAR LA CIUTAT PER A LES PERSONES. EL PROBLEMA DE LA MOBILITAT A LA PLANA DE CASTELLÓ

Santiago Vilanova Añó

LA REMODELACIÓ DE LA PLAÇA MAJOR, UN TEMA IMPORTANT ENCARA PENDENT

Enric Llop Vidal

Publicació de la Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

PRODUCCIÓ I COORDINACIÓ: Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

DISSENY: Javi Sales

DIGITALITZACIÓ PDF: Pasku.com

CORRECCIÓ I RECOPILACIÓ D'ARTICLES: Carme Martí i Herrera, Elena Chiva Roca, Mónica Soler Beltrán

IMPRIMEIX: Gráficas Timsa

PATROCINADORS: Seriman, Bancaixa, Porcelanosa i Facsa

FOTOS CEDIDES:

Article 1: Mn. Vicent Gimeno i Estornell, Timsa

Article 2: Domingo Font Pitarch

Article 3: Santiago Vilanova Añó, Timsa

Article 4: Enric Llop Vidal

Dipòsit Legal: V-2095-2003

MAIG, 2003

font

PUBLICACIÓ D'INVESTIGACIÓ
I ESTUDIS VILA-REALS

ÍNDIX

1.	HISTÒRIA DEL CAMPANAR DE VILA-REAL	9
	Encapçalament	11
	Quan la fundació del poble pel rei en Jaume El Conqueridor .	12
	L'espadanya o espadanyar de l'església gòtica	13
	Les campanes i campanar	14
	El campanar de Vila-real. Tres-cents anys d'història	20
2.	ACTIVITATS ESCÈNIQUES A VILA-REAL DURANT LA GUERRA CIVIL (1936-1939)	27
	Context històric i social	29
	La contesa a la ciutat	31
	El teatre durant la Guerra Civil	35
	L'escena a Castelló	38
	Els espectacles a Vila-real	41
	Activitats escèniques	43
3.	PENSAR LA CIUTAT PER A LES PERSONES. EL PROBLEMA DE LA MOBILITAT A LA PLANA DE CASTELLÓ	55
	Un exemple concret : el " <i>call a bike</i> " a les ciutats alemanyes .	57
	El transport públic a la Plana de Castelló	60
	La mobilitat intraurbana a Vila-real	62
	Una proposta concreta	63
4.	LA REMODELACIÓ DE LA PLAÇA MAJOR, UN TEMA IMPORTANT ENCARA PENDENT	65
	Introducció	67
	Anàlisi	67
	El traçat de la vila	68
	El problema	68
	La resolució	71
	Epíleg	71
	Annex	71

PRESENTACIÓ

De nou, tenim entre les mans un altre número de *Font*. La Regidoria de Normalització Lingüística s'ompli de goig en poder tornar a oferir-la a tota la població de Vila-real. Aquesta publicació amb personalitat pròpia intenta cobrir una sèrie de necessitats en l'aspecte purament científic. Pensem que ho hem aconseguit ja que l'acceptació dels números anteriors i, al mateix temps, haver-se convertit en un referent del món cultural dins les festes que la nostra ciutat celebra en honor al seu patró Sant Pasqual, així ho demostren.

En aquesta dinàmica, ens agradaria continuar col·laborant en el desenvolupament del panorama editorial de la nostra ciutat amb harmonia, i, sens dubte, comptant amb la col·laboració de totes aquelles persones que tenen alguna cosa a dir referent al nostre poble.

D'altra banda, no volem deixar d'agrair la col·laboració desinteressada de tots aquells investigadors que han permés, amb els seus articles, que aparega el número 5 de *Font*. I no només de les persones que han escrit els articles, sinó també d'aquelles que ens han permés publicar les seues fotos i, molt especialment, a totes les entitats i empreses que, a través de la seua inestimable aportació econòmica, ens han ajudat a fer-vos arribar la nostra publicació de manera gratuïta.

Finalment, ens agradaria encoratjar-vos perquè tots junts aconseguim que aquesta publicació tinga una projecció futura. Desitgem que tots els treballs sobre el nostre estimat poble, que sens dubte seran una futura i autèntica **font** de consulta, servesquen com a valuosa eina de treball de tots els futurs investigadors i treballadors de la cultura vila-realenca i, a més a més, contribueixen a la conservació de les nostres arrels, costums i tradicions.

Pasqual Batalla Llorens
Regidor de Normalització Lingüística

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

HISTÒRIA DEL CAMPANAR DE VILA-REAL

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA

 facsa
Agua Potable
Societat de Foment Agrícola Castellonense, S.A.

ENCAPÇALAMENT

Fa uns anys, el caminant esforçat que anava pels sedenys del nostre món occidental, se sentia alleugerit i ple d'alegria, quan, suat i amb el cansament als peus i al cor, alçava la mirada fatigada i trobava en l'horitzó proper la imatge d'un campanar, signe de vida, de població i d'acolliment religiós. El campanar assenyalava, ben a les clares, un monestir o una ermita, una església, una parròquia, un poble, un lloc de descans i de pau. El campanar, aleshores, no sempre era "campanar"; de vegades, moltes vegades, era simplement una espadanya o espadanyar, amb els arcs necessaris per a les campanes; l'espadanyar havia vingut a ser el resum del campanar en temps de necessitats econòmiques o en temps d'introspeccions espirituals i religioses, on no es volia manifestar la grandesa de la religió per la grandària d'un campanar.

Al nostre poble, Vila-real, hem tingut de tot i encara en tenim: des del campanar que ens identifica, fins a l'espadanya xicoteta per a una sola campana, passant per altres campanars i espadanyars distribuïts pel poble i pel terme.

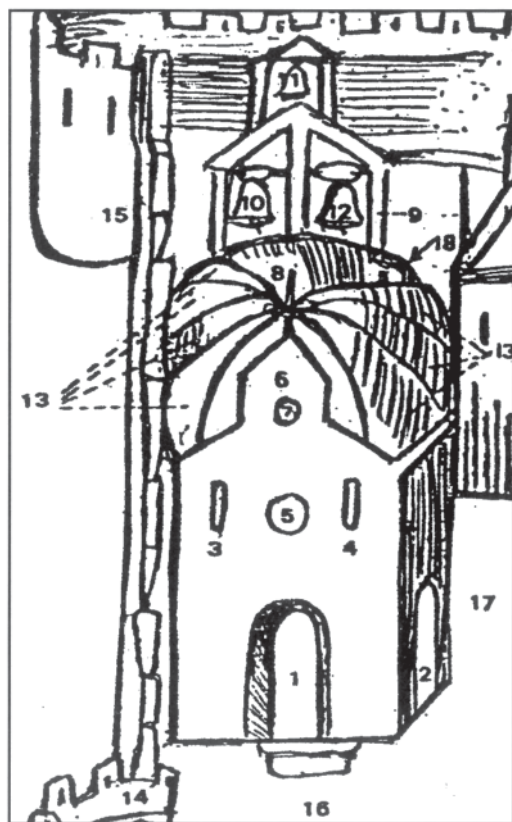
Aquesta vol ser la història del campanar de Vila-real, o siga el de l'església Major, pel motiu del tercer centenari del seu acabament; fa tres-cents anys, a la fi de la seua obra, començava el servei aquest que ara volem festejar, quan tantes voltes ell ens festeja i acompanya en els quefers de la vida religiosa i social del poble. Per a aquesta història tindrem present, i cronològicament en el temps, els avantpassats del nostre campanar i seguirem fidelment els treballs meritoris que els estudiosos de les nostres coses ens han llegat i ben documentat; a aquests els agraïm llur estudi i esforç, essent fruit de la seua vivència l'aportació del nostre treball en aquesta commemoració del tercer centenari del campanar de Vila-real. Agraïm, per tant, Mn. Benet Traver i Garcia, capellà i organista de l'Arxiprestal i cronista reconegut d'aquesta vila, historiador primer i recaptador de les dates precises per a nous estudis sobre Vila-real en la seua *Historia de Villarreal* (1909) i en una bona munió de publicacions sobre temes d'aquesta ciutat, fonamentant-se en els documents que tenia al seu abast i usant la historiografia d'aleshores que cal avaluar i valorar com cal en el capellà intel·ligent, estudiós, historiador, músic i guardonat tantes vegades. Agraïm l'arxiver i cronista de Vila-real, com no, José-Maria Doñate Sebastià, que en els dies de la nova historiografia i amb l'Arxiu Municipal i d'altres al seu abast, ordenant-lo i estudiant-lo, ens ha deixat suficients dates, treballs i articles, per a poder embastar, sempre serà embastar i no cosir definitiu, la història de Vila-real i, en el cas que ara ens ocupa, la del campanar i els seus predecessors en aquesta parròquia de Sant Jaume de Vila-real. Els treballs d'aquests i d'altres estudiosos ens són la millor ajuda i anem a seguir-los puntualment, no atrevint-nos a caminar per altres camins sinó pels tan ben construïts per ells, manifestant així que no val inventar allò que ja hi és, per més que organitzarem el treball d'una manera personal i potser ben senzilla perquè arribe a ser clara davant de tothom la història que pretenem afalagar en el Tercer Centenari del Campanar de Vila-real¹.

QUAN LA FUNDACIÓ DEL POBLE PEL REI EN JAUME EL CONQUERIDOR

Si anem a parlar del campanar o espadanyar de Vila-real, naturalment no podrem prescindir de la seua parròquia, ja que aquest va unit a l'església parroquial per a prestar-li el seu servei religiós, per més que també done servei al municipi en els afers socials que li calen.

La parròquia de Sant Jaume de Vila-real és de fundació reial i del mateix any que aquesta vila. El 22 de febrer de 1274 (la Carta de Fundació del poble és de 20 de febrer d'eixe any), el rei En Jaume I signa a València el document atorgant l'església parroquial de Vila-real a Juan Gutiérrez, que seria el primer rector². Aquesta església parroquial de Sant Jaume feia cantonada al c/Major Sant Jaume amb el de La Sang, cap al Portal de Castelló i és la primera, de les parroquials, que es va construir segurament ja abans de la Carta Fundacional, ja que als dos dies d'aquesta el rei pot disposar de la parròquia per a

concedir-la a favor del primer rector Mn. Juan Gutiérrez, oncle del seu escrivà. D'aquesta església diu Mn. Benet Traver: " Si bien no hay documento que acredite en dónde fue edificada la primitiva iglesia, sin embargo todos señalan la casa de D. José Latorre, construida pocos años ha sobre los cimientos de la antigua Capilla de S. Jaime, que por tradición siempre se ha dicho ser la primitiva Iglesia Parroquial"³.

José Mª Doñate, encara que diu que "la tradición oral en Villarreal ha sido poco afortunada puesto que se puede demostrar documentalmente, que no ha dado una en el clavo"⁴, segueix la mateixa tradició oral i escrita per Mn. Benet, ja que el sil·logisme emprat és molt lògic. De la mateixa manera podem usar aquest sil·logisme per a fer-nos ressò de la necessitat d'un espadanyar, per més que fóra xicotet, per a una o més campanes, ja que la parròquia tenia la necessitat de fer arribar la seua veu a la vila per a convocar als oficis religiosos i, a més, pel lligam

de societat civil i religiosa d'aleshores, també el Consell de la Vila se serviria d'aquella campana o campanes per a "d'ordre del Sr. Batlle fer saber al veïnat" l'aplec oficial o qualsevulla avinentesa.

Aquest espadanyar de l'església, després capella, de Sant Jaume, seria el primer avantpassat del campanar. La seua veu fou oficial des de llur construcció, sens dubte abans de l'any 1274, quan la vila s'estava edificant. En afirmar aquesta data anterior a 1274 ens fonamentem en dues importants donacions que fa l'infant Pere, fill de Jaume I, una a Jaume Alamany i l'altra al jueu Abraham de la Torre, de propietats que aquest posseeix "*in ville nostre Regalis = en la nostra Vila Real*", segellat i confirmat en la mateixa Vila-real el 18 de desembre de 1269⁵; és la documentació necessària per a datar l'origen de la vila molt abans de l'any, en què el rei En Jaume I concedeix la Carta Fundacional; així, un dels edificis que s'aniria edificant seria l'església parroquial, que el 22 de febrer de 1274 el mateix rei pot atorgar al primer rector. Tant aquesta primitiva església parroquial com el seu espadanyar serviren per al culte religiós oficial fins que s'inaugurà, per al servei de la feligresia, l'església gòtica del c/ D'Amunt o S. Roc; "*...la iglesia principal... so título de Santiago Apóstol... fue principiada a 11 del mes de abril, año 1298, según entendí por autos públicos conservados en el archivo de la villa*", escriu Martín de Viciana⁶, però del seu acabament no ens diu ningú res, fins un document de 1363, del que farem referència més endavant; si en aquesta última data volem veure l'església gòtica en servei parroquial, donarem per tancat en aquesta el servei oficial de l'antiga de Sant Jaume, després de quasi un centenar d'anys (abans de 1269 fins 1363...?). Després la primitiva església de Sant Jaume seguirà existint com a capella de Sant Jaume, amb llurs alts i baixos. De l'espadanyar d'aquesta església no hi ha documentació; la lògica necessitat ens n'ha fet parlar.

L'ESPADANYA O ESPADANYAR DE L'ESGLÉSIA GÒTICA

L'església parroquial de Sant Jaume, segona en el temps o gòtica, ha estat estudiada per l'arxiver i cronista J.Mª Doñate en "*Retrato Arqueológico de una Iglesia desaparecida. La Parroquial de S. Jaime de Villarreal*". El cronista segueix en el seu estudi el "*retrato de la Vila*", que fa Martín de Viciana, i el famós dibuix de la vila amb els seus carrers i l'església, per a descriure sobretot l'exterior d'aquesta. En tractar de les campanes assenyalà: "*En la fachada...y en lo alto, una especie de torreta contenía el reloj. No así las campanas que, en número de tres, dos en la base y una superpuesta, formaban como una espadaña sobre la nave de la iglesia y un poco retrasada respecto a la fachada, seguramente a la altura del arco toral*". Açò ho pot comprovar cadascú en mirar el "famós retrat de la vila de Vila-real de Martín de Viciana", que hi és a moltes cases figurat en una maniseta.

D'aquesta descripció ens servim per a afirmar que a l'església gòtica no hi havia "campanar" o "Torre de les Campanes", segons ara entenem; però hi havia els seus avantpassats: davant, a la façana, una "torreta" o espadanya menuda, per al rellotge i la campana que tocava les hores (hui la maquinària d'aquell rellotge faria les delícies de molts!); més endins hi era l'espadanyar o espadanya pròpiament dita, allò que ara diríem el campanar, i que estava construïda en dos cossos sobreposats, el primer amb dos buits per a les dues campanes grans, la Grossa o Seny i la Morlana, i dalt l'altre cos amb un buit per allotjar el tiple; segurament hi havia en algun altre lloc de la teulada , potser en el mateix de "la caseta del temps", una mena d'espadanya menuda per a la campaneta, esquella o simbolet de l'asinadéu (la que es tocava per a avisar a missa i en el moment de l'elevació, en el que s'alçava la forma i el calze consagrats; la gent de la vila deixava

les seues feines i parava per adorar a Déu). Així tindríem: l'espadanyar (el que ara diríem campanar) amb les tres campanes, la “torreta” amb la campana de les hores, i “la case-ta del temps”, o un altre lloc, amb el simbolet de l'asinadéu; tot aquest conjunt és el campanar en l'església gòtica.

La documentació sobre aquest “conjunt de campanar i campanes” és suficient a l'Arxiu Municipal per al seu estudi i el té fet J. Mª Doñate en “*Vila-real: Campanas, Campanarios y Campaneros*”⁸; de tant valúos estudi en triem nosaltres aquestes dades que comporten la història d'aquells espadanyars.

LES CAMPANES I CAMPANAR

Al document núm. 206 del “*Llibre de Claveria del Consell de 1362/63, foli 1 v.*”, trobem el nom d'una de les campanes de l'espadanyar de l'església gòtica; és la campana “Seny”, la “Grossa”; al mateix document es fa referència “*a les campanes*”. És la primera notícia documentada que trobem a l'Arxiu Municipal de Vila-real i fa referència a la “processó del Corpus”: el Consell de la Vila paga dos sous i sis diners per a la compra de *dues sogues rodones i quatre alnes* (uns dos metres) de soga de cànem per a lligar els batalls “ *al Seny e a les campanes*” i pagar a dos hòmens perquè toquen les dites campanes “*mentre la professó anàs e fos tornada a la Ecclésia major en lo present any*”.

El document no té malbaratament de res: parla de l'església Major, donant-nos peu a pensar i amb tota la raó, en què hi és una anterior (la primitiva, de la qual ja hem parlat, que ha donat pas a la “Major”, nom que seguirem donant a la parroquial de Sant Jaume Vila-real, fins als nostres dies); en aquesta església Major hi ha aleshores, almenys, dues campanes, el Seny i una d'altra a la qual no se li dóna nom i aquestes ens fan saber que hi ha una espadanya que les allotja i d'on es toquen; que es necessiten dos metres de soga de cànem per a lligar els batalls (suposem hi hauria lligams vells i volen posar-ne uns de nous per a la processó, cercant la seguretat dels batalls i de la gent) i dues sogues rodones amb les quals lligar les truges per a voltejar-les, cosa que farien dos hòmens, els primers campaners “documentats”.

Més avant, en el mateix document, es dóna el nom de “campanar” al conjunt que hem anomenat “espadanyar”, que en veritat és el lloc de les campanes, és a dir, “campanar”; en aquest “campanar” s'ha construït una mena de refugi o cova on es posa una “*pell de moltó negra*” per aixopugar de les inclemències del temps al campanar. La paraula usada per a aquest refugi és “*la escoba*” i llegida d'aquesta manera dóna peu al cronista Doñate a dir-ne: “*Parece un sustantivo inédito hasta ahora. Y deducimos de los textos que publicamos que se refiere al puesto para el vigía que se instala en la torre*”⁹. Inadvertidament, el nostre cronista, no llegeix bé la paraula i no la transcriu com cal; “*la escoba*” s'ha de transcriure per “*la es cova = les cova = la cova*” i per tant no és cap substantiu inèdit, sinó ben corrent, amb l'article determinat valencià, segons aleshores i que assenyala “el lloc o cova on es refugia el campanar a dalt del campanar”.; aquesta cova o coveta és diferent de “*la talaia feta al penell del campanar*”¹⁰, una gàbia de fusta feta al més alt, prop del penell o sageta que marca la direcció del vent, i poder vigilar les tropes d'assetjament.

Al Llibre de Claveria de 1373-74, al foli 31, se'ns assabenta que les dues campanes que hi ha són trencades (badades) i que es mana pagar dos-cents setze sous i vint-i-sis diners a mestre Andreu Bargeli, que és constructor de campanes (campaner) perquè faça aquestes dues campanes i una altra més menuda, la Sotil o Tiple, per a aquesta església. Suposat que s'aprofitaria el coure de les dues campanes badades, se n'empraren noranta-quatre lliures per a les dues grans (la Seny o Grossa i l'altra, que després es dirà Morlana) i diuit lliures de coure per a la Sotil o Tiple i una lliura d'estany. A més s'hagué de pagar a Joan Cortes, Joan Labaria i Miquel Thaut *"per esser ab ses manches cascu a fer les campanes"*, o siga els encarregats a atiar el foc per a fondre el coure i l'estany; curiosament a aquest els pagaren igual que als qui feren el mateix a Castelló, en fer-se les campanes d'aquella vila, o siga, trenta sous.

És al núm. 213 de Claveria (1374-75, foli 35v i 37) on trobem que es mana al sagristà (membre del Consell que té al seu càrrec l'inventari de les propietats de l'església) que faça *"la esquella o campana qui sone com leven lo cos de Déu"*, o siga la "Campana d'Alsinadéu"; aquest sagristà es diu Francesc Ballester. Al paréixer a una de les campanes fetes, potser la Sotil, se li havien trencat les anses i es mana al sagristà de l'església Major, Guillem Gamiça, que adobe les dites anses perquè es pugui tocar, donant-li cinquanta sous i deu diners.

Campaner de Vila-real

Així que tenim ja el campanar o espadanya amb les tres campanes, el Seny o Grossa, l'altra que encara no té nom i la Sotil o Tiple, a les quals acompanya des de la "caseta del temps", perquè es pugui tocar de dins de l'església, l'esquella o campaneta de l'Asinadéu. Aprofitant l'estada a Vila-real del *"reverent en Christ frare Johan de Neupatras e regent lo bisbat de Tortosa"* (bisbe regent) que havia administrat el sagrament de la Confirmació a l'església Major, li van demanar que consagrara les campanes, cosa que va fer i per aquesta caritat que feu el bisbe li donaren setanta-set sous.

Deu anys després (Cl. núm. 228, foli 12v) es justifica el pagament de cent cinquanta sous i deu diners a Arnau Forçes, que és ferrer, per *"fer una campana"*. No diu si és una campana nova, o la fossa d'alguna de les ja existents; podria ser també la del rellotge, i així es completaria el nombre de les campanes de tot el conjunt de la teulada de l'església Major.

L'espadanyar de l'església gòtica de Vila-real era el punt més alt de la vila, d'on es podia atàllar el terme pels quatre costats; per això pel 1410 es determina "*fer una gàbia en lo campanar la qual hi feu de fusta, per tenir talaya...*"¹¹. La vila té necessitat d'un lloc de vigia, ja que el Regne es troba en conflictes amb Castella, per la qüestió de la successió i d'on millor vigilar sinó del punt més alt, que és l'espadanyar de l'església?; dita talaia és com una torreta o gàbia per a allotjar el sentinella alerta que avise si les tropes castellanes assetjaren la vila; sabem i tot qui va ser aquest sentinella: Llorens d'Anyó!. Aquesta gàbia o talaia té una vida curta; després de tres o quatre anys es mana desfer a Antoni Ballester.

L'any 1417 i 1418 es renoven les tres campanes de l'espadanyar. S'havien trencat, no els agradava el so, les volien més grans...? La qüestió és que en aquests anys queda documentat el referent a la fosa de tres noves campanes: el Seny o Grossa, la segona que ja es diu Morlana i el Tiple. L'encarregat d'aquesta fosa és "*Johan Adam, natural del loch de Burch de Santa Maria del Regne de França, factor i mestre de campanes et senys...*"; aquestes tres campanes les ha acabades el 22 de desembre de 1417; el dit mestre de campanes cobra pel seu treball la quantitat de "*quatre milia tresents sexanta cinch sols*". En dites tres campanes ha emprat: 16 quintars de coure, 5 quintars d'estany i una quantitat indeterminada de fil d'aram i pólvores (no es tracta de la "pólvora explosiva" sinó de pols que ajude en les sogues i treballs de força).

Per a fer els motlles de la fosa de campanes es va llogar al matrimoni veí, Domingo Martí i Na Fontina, el seu pati o obrador de manyà, que afrontava amb l'absis de l'església. Al paréixer es van fer obres en l'espadanyar per a allotjar les noves campanes, més grans que les anteriors, i així s'hagué d'enderrocar en part i construir com un balconet per a la Grossa i totes aquestes obres i després la hissada de les campanes, produí danys en l'"alberch" llogat, pel que es van haver de pagar els desperfectes, com era de raó.

El Llibre de Claveria d'aquests anys ens detalla minuciosament tot allò referent a aquesta obra de les noves campanes, així com dels batalls i la reforma d'aquests, especialment del Seny, pel ferrer Berenguer Fenoll de Castelló i el de València, Domingo Calatayud, fins que encertaren en ells; altres manyans, com Domingo Agustí i el mateix Domingo Martí treballaren en l'obra de ferrar el Seny o campana major i la Morlana i el ferrer Domingo Galceran va fer les faixes i la batallera de la dita campana. En aquesta gran obra van cobrar tots, fins Antoni Piquer "*que va portar lo dit batall amb sa bestia a la dita ciutat (València) et tornar aquell a la vila...*", i els qui van fer el treball "*...per alçar lo rest o libant d'espart amb lo qual fon pujat lo Seny de la dita vila en lo campanar; lo qual posaren e meteren en la Cort, en una staqua o bastó, penjant...*"¹².

Pagades totes aquestes despeses, venut el material sobrant a diverses persones i guardada la soga d'espart, que s'havia usat per a posar les campanes al seu lloc, en Ca la Vila, aquesta obra fa que "el campanar" de l'església gòtica acompleixa el seu servei sense cap maldecap fins l'any 1433; són catorze anys seguits de volteigs i tocs de campanes que acompanyen la vida religiosa i cívica de la vila.

Però, el dia 16 d'agost de 1433 ens trobem que el campaner Antoni Martí ha fet de nou la campana Morlana i "*les altres campanes*" i els ferrers Bernat i Benet Berbegal

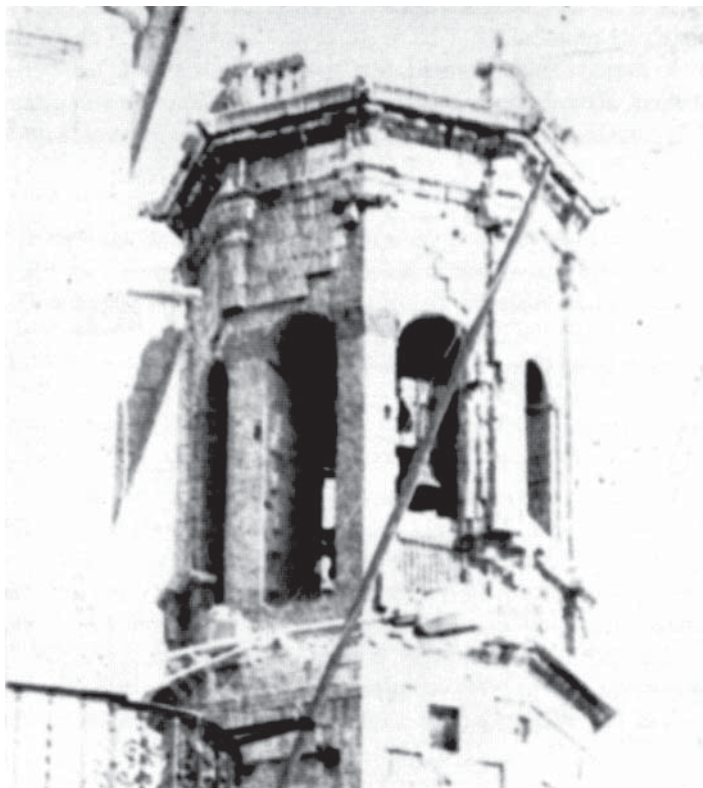
“lo mascle e los martinets de la campana Morlana ... i la batallera per a la dita campana Morlana”. Tenim clar que la campana Morlana ha estat feta de nou; s’hauria badat o trencat i ha estat necessari fer-la nova. El que no ens diu el document és quines són *“les altres campanes que son estades fetes en lo present any”*. No s’anomena per a res el Seny o campana Grossa, i en deduïm que aquesta no va necessitar cap reparació, que el seu estat seguiria sent bo; per tant *“les altres campanes”* serien el Tiple o Sotil, la d’Asinadéu i la de les hores, o les tres o alguna d’elles. Per tot aquest treball, el campaner Antoni Martí reconeix en un protocol fet el 16 de juliol de 1434, davant Guillem Ocello, haver rebut de mans de Bernat Conques, síndic de Vila-real, la quantitat de 1.510 sous en moneada reial de València, corresponents a tres quintars, tres arroves i vint-i-tres lliures de coure per l’obra de la campana Morlana, pujar-la al campanar i per la bastida que s’hagué de fer¹³.

Entre els anys 1447/48, es fa venir d’Onda al fuster Amblades per a *“fer la truja de la campana Morlana”*; a més de la fusta i ferratges, s’empren *“dos troços de bigues per fer bastida...i una corriola que feu al tocar de la campana apellada Lo Seny”*; per tota aquesta feina el fuster Amblades d’Onda cobra 427 sous i 21 diners, a més de Johan Esquerre, jurat de Vila-real, que cobra dos sous per anar a Onda a pel dit fuster.¹⁴

Seria l’any 1456 quan es va trencar la campana més menuda, que anomenen el Tiple o Sotil, i s’hagué de fondre de nou; es demana que ho faça Pere Simó, campaner de València. Sabem que era la campana menuda perquè al document llegim: *“la campana que ha feta, la qual ere trencada, ço es, una d’aquelles que stave dalt, prop lo repico...”*; o siga, la que ocupava la part més alta del campanar, que era precisament la Sotil o Tiple. Aprofitant la fosa d’aquesta, s’afegiren sis lliures i mitja de coure, que li donarien un altre so, en ser un poquet més gran. Pels seus treballs, Pere Simó va cobrar dos-cents sous, més set sous i sis diners pel material emprat i afegit. Al mateix temps, Martí de la Font, que era ferrer, cobra tretze sous pel ferro emprat en fer les cassoles de l’eix, els tascons per a mantindre unit el cos de la truja i els cercles que l’abracen i *“aprimar lo batall...”*¹⁵. Un Tiple nou!

Per l’any 1474 era trencada la Grossa o Seny i es demana *“a mestre Johan Clarguet, mestre de fer campanes del Regne de Burgunya... fer la campana major o seny nou qui ere trencat...”*. Per a fer aquesta fosa del nou Seny es prepara tot el material amb temps; així, Jaume Mascarell, jurat, s’allotja cinc dies al Grau de València *“per cercar cordes et logar aquelles et talles o quinals per muntar la dita campana o seny nou al dit campanar”*, pel que cobra quinze sous; més avant en cobrarà huit més per anar i venir de València a tornar tot allò llogat; també en cobrarà sis sous Pere Amella, que posà el seu rocí per tornar la dita corda al mariner del Grau de València, que l’havia llogada; aquest mariner del Grau, per *“loguer de la corda de cànem, corioles et quinals”* cobra dèsset reals, vint-i-cinc sous i sis diners; també es paga a *“un moro de la Vall d’Uxó perquè porta ab sa mula les talles et quinals per muntar la dita campana...tres sous”* i *“dos homens que logaren los jurats per fer e obrir lo clot per metre lo molle de la dita campana o seny nou...tres sous”*. El mestre campaner, Johan Clarguet, acabat el seu treball del Seny nou el 28 de gener de l’any 1475, cobra mil set-cents sous, segons albarà de manament i àpoca feta pel notari Jaume Sentvicent el 27 de març d’aquest mateix any¹⁶. Altra volta es pot sentir la veu del Seny!

Aquest Seny nou és batejat pel bisbe de Tortosa, Alfons d'Aragó (1475-1513), l'any 1477 per la Festa de l'Ascensió del Nostre Senyor (mes de maig), segons ens fa saber el Manual de Consell de 1477-78, al núm. 34, foli 29v: "*Eodem die XXVII januarii anno predicto (En el mateix dia 27 de gener de l'any 1478). Nos dits jurats*

manam...que us retingau...XX sous, que de manament nostre per caritat haveu pagat al reverent bisbe de gracia de la seu de Tortosa per lo sermo que feu en la festa de la assensio de Jhesu Crist e per lo bateg del seny o campana major."; al foli 20v del mateix document, del dia 25 del mateix gener es diu: "*Item que lo seny, si lo bisbe vindra aci, que lo facen bategar lo seny o beneir al dit bisbe e li sie donat algun present al dit bisbe per sos treballs*". És com si s'hagueren fet dues anotacions seguides d'un fet que ja ha passat i no l'hagueren anotat; està clar que el bisbe bateja el Seny en la Festa de l'Ascensió, amb sermó i tot, i que aquesta Festa cau quaranta dies després de Pasqua de Resurrecció, o siga pel mes de maig; si l'anotació d'haver-ho fet es posa al gener de 1478, vol dir que el bateig del Seny fou en maig de 1477, i després s'anota tot junt, la petició al bisbe, el bateig i sermó i el present que se li fa per valor de vint sous; bona festa de bateig del Seny!.

L'obra de l'església gòtica no s'ha acabat; durant aquests anys s'està treballant en les diverses capelles o estances de la mateixa església i també en l'estructura de l'espai

danyar que diem campanar, de tal manera que la visió que ens hem format d'aquella espadanya amb dos cossos sobreposats i que conté només les tres campanes principals, potser no siga l'adient; podria tindre cossos o buits per a alguna campana més; és una suposició que fem en llegir tota la documentació.

Al *Llibre de Manual de Consell* de 1475-76, núm. 32, fol 17v, llegim que s'ha obert una finestra al campanar; si aquesta és en el cos de l'espadanya, pensem que seria un nou buit per a allotjar alguna de les campanes afegides; si la finestra no és en l'espadanya, no sabem on posar-la en aquesta distribució que tots tenim present damunt l'absis de l'església: “*que la finestra del campanar feta per los honorables jurats, que lo que ha costat pach lo sindich dels diners de la vila ensemps ab los antipits que san a fer en la finestra et en lo mur ques face et que lo pach lo sindich dels diners de la vila*”. Apareix clarament que aquesta finestra té uns “antipits” o balconets i que necessita un mur que la fonamente; tot açò concordaria amb un nou buit per a alguna campana, o una traça nova del campanar, que s'acordaria molt més a l'estil que tenim de l'edifici de les campanes. Açò ho veiem més clarament al document núm. 37 del mateix Manual de Consell, al foli 11, corresponent als anys de 1484 i 1485, en el qual es parla d'alçar fins a la “sageta” els “pilars de les campanes”: “*...que los honorables jurats fasen que los pilars de les campanes pugen en igual del graó pus avall de la scala de la sageta...*”. Aquella primera espadanya que es va alçar damunt l'absis de l'església, s'ha anat ampliant en “finestres o buits per a les campanes noves” i fins i tot hi ha una escala que puja a la sageta que marca d'on bufa el vent; tot aquest conjunt es vol harmonitzar mitjançant uns pilars que serveixen per a tancar tot el cos, el qual quedaria com a “campanar”; l'obra de l'església encara no s'ha acabat i comprenem que “el campanar va fent-se al ritme de l'obra de l'església”; serà el 3 de maig de 1506 quan es pagarà al manyà d'Onda el penell o sageta nova que es fa en el campanar i el suposem així acabat: “*I tem mes lo dit honorable Consell ajustat mana esser notat que lo penell que es estat fet hara nou que aquell sia asentat et posat sobre lo campanar hon solia estar a despeses de la vila...Item mes... que us retin-gau dels diners de la mateixa vila vint y set sous et quatre dines que paguats haveu de manament nostre al manya de Onda per lo penell que fet ha et posat sobre la dita esgle-sia*”¹⁷. Al document núm. 314 de Claveria de 1563-64, foli 21, es mana pagar “*deset sous y tres diners a mestre Johan Copen, manya, per un pany nou que feu per a la porta del caragol del campanar...*” El campanar de l'església gòtica està acabat i a la porta de caragol, per on es puja, se li posa un pany nou.

El 20 d'agost de 1542 es paga a Simó del Carre, campaner 900 sous per fer una campana nova, de les dues campanes menudes del campanar; aquestes dues campanes serien els Tiples, i així podem saber que hi havia dos Tiples, el gran i el menut. En aquesta obra cobren també Miguel Avinent, notari, per l'acte de concòrdia en dit pagament, 1 real castellà, 1 sou i 10 diners; i el mestre Martí Canyegral, fuster, per ajudar a muntar dita campana i afermar-la en el seu lloc, 2 reals castellans, 3 sous i 8 diners.¹⁸

Encara que no pertany al campanar, sinó al rellotge, el document del *Llibre de Claveria*, núm. 324, al foli 46, dels anys 1580-81, ens fa saber del pagament al mercader de València, Francisco de Caspe, per la compra de dotze quintars de metall perquè

Phelip de la Torre faça una campana nova per al rellotge i també a “*Luis Hinça, relonger, per asentar la maça y adobar lo relonge... i a mestre Antoni Fraisca, pedra piquer, per pujar los pilars on dita campana se asenta y als homens que ajudaren a pujar i acentar dita campana*”; tot el pagament suma la quantitat de cinc mil sis-cents cinquanta-un sous i nou diners. Tot açò queda escrit al detall en una “ceda” o cèdula que fan els magnífics jurats i jutges comptadors de la vila.

L'últim document que ens parla de les campanes d'aquest campanar o espadanyar de l'església gòtica el trobem al núm. 76 del *Manual de Consell*, foli 30 de 1702-1703, concretament del dia 2 de gener de 1703; diu així: “*Lo dit consell ut supra ajustat mana esser notat que no te lloch lo memorial posat per Mossen Berthomeu Vinyes, administrador de la fabrica, en lo que demana trescentes lliures que la vila te pera quitar, pera refondre una campana que ya rompuda y les peses seran menester pera fer les demes campanes que en respecte de fer tot lo desus dit la vila no faltara en son cas y lloch per via de prestamo*”. En aquest document trobem l'enllaç del campanar de l'església gòtica i el nou campanar que ja s'ha acabat en el lloc del “Pla de l'Església”. El Consell de la Vila no veu adient refondre una campana trencada, ja que és el moment en què s'ha de mirar quines campanes es posen o es fan noves per al nou campanar, que va a començar la seua vida.

Bon servei ha fet aquest campanar o espadanyar de l'església gòtica de Sant Jaume a Vila-real; els seus tocs, els seus volteigs s'han escoltat durant més de tres-cents quaranta anys (1363-1703); ell, campanar menor, dóna pas ara al que per antonomàsia anomenarem “el campanar de Vila-real”.

EL CAMPANAR DE VILA-REAL .TRES-CENTS ANYS D'HISTÒRIA

Per al nostre poble, Vila-real, l'edifici emblemàtic i que dóna essència a tot el conjunt poblacional, és, sense cap mena de dubte, el campanar amb l'església Arxiprestal de Sant Jaume, o església Major. Fins i tot ara, quan els edificis s'arrapen cap el cel, volent ser d'entre tots el més alt, aquell que sorgeix per damunt és el nostre campanar i sense fer cap profia amb aquests edificis de “nova planta”, ja que ell els avança en l'edat, l'experiència i el servei. Aquells són d'època recent, el campanar compleix ara tres-cents anys.

El campanar de Vila-real guarda la memòria dels antics espadanyers¹⁹ en la primitiva església i després en la gòtica, dels que acabem d'exposar la seua història. Quan la vila es decidia en l'edificació del campanar, ubicant-lo en el “Pla de l'Església”, que hi era entre la façana de la gòtica de Sant Jaume i el Portal d'Onda; el P. Inza en el seu “*Epítome histórico*” ens diu “*que la torre de las campanas fue edificada en el lugar mismo donde se reunía el antiguo Capítulo parroquial*”²⁰. Ací començava una nova fisonomia per al poble.

El projecte d'edificació del campanar de Vila-real potser fóra de l'any 1681, o d'abans (els grans projectes no es fan d'un dia per a un altre), ja que el 14 de gener de 1682 trobem que Mn. Pau Benlloch és l'administrador de l'obra del campanar i paga les despe-

ses d'un forn de calç “*que es feu en dit temps per a començar la torre*”²¹. Però, la primera pedra del campanar es col·loca el 26 d'abril de 1682, segons testifica l'arxiver de la parròquia, Mn. Eusebi Vicent, en el *Primer Llibre de Capítols*, ara desaparegut: “*A 26 dies del mes d'abril del any 1682 portaren la primera pedra de la torre de les campanes, la cual posá Miquel Soler, menor, ciudadá Jurat en cap, sent Jurats el dit y según Jusep Aliaga, ter-ser Llois Bonet, quart Jusep Llop, Justisia Pascual Oller, Majordom Joan Batiste Aliaga, Sindic Pascual Alberola, scrivà Josep Ferrando, Vicari de dita Parroquia Dr. Juan Lleó Croquella, Administrador de dita fàbrica Mosèn Pau Benlloch (sic)*”. El mestre de dita obra fou Agustí Mayques de València i els encarregats de portar-la a terme, els germans Jaume i Severí Sebastià; els canters que treballaren la pedra, de les canteres de Borriol i Benadresa, foren Josep Montañés, Josep Marzal i Vicent Llorens, veïns de Borriol. A Mn. Pau Benlloch el succeí en el càrrec d'administrador de l'obra del campanar, Mn. Jaume Porta²².

L'obra del campanar, una obra gran per a una vila com la d'aquell temps, s'ha posat en marxa. A la *Historia de Villarreal* de Mn. Benito Traver, al capítol XXXIX, llegim que la major part del veïnat de Vila-real va contribuir amb els seus esforços i diners a la construcció d'aquest campanar, que va costar la quantitat de dos mil sis-centes vint-i-cinc lliures.

Sobre l'acabament de l'obra del campanar no es coneix una data certa; d'entre les notícies que en fan referència, per al·lusions a les campanes, es pot ben bé dir que abans del mes d'abril de l'any 1703 el campanar ja seria acabat o estaria acabant-se, perquè van posant-se les campanes en el seu lloc corresponent. Les campanes que s'instal·len de primer són les de l'espadaanya de l'església gòtica; però, ja ho hem anotat abans (Doc. 76 Manual de Consell) en posar-les una d'elles es troba badada i l'administrador de la fàbrica de l'església, Mn. Bertomeu Vinyes, demana al Consell diners per a refondre-la, cosa que li és negada, com ja sabem, ja que la intenció del Consell és usar les campanes que estiguin en bon ús i fer-ne unes noves per a la dotació del nou campanar, cosa que portaran a terme usant els vells canons de les muralles de la vila, enfrontant-se i tot a la negativa del governador de Castelló; açò és aprovat el 24 d'abril de 1703²³.

Durant tot l'any 1703 se susciten diverses qüestions o plets entre el Consell de la Vila i el clergat de la parròquia, sobre qui devia pagar al campanar o campaners encarregats de tocar les campanes del campanar; dites qüestions les soluciona el Tribunal del Consell de València el 28 d'octubre de 1703, establint l'estipendi que s'ha de pagar pels tocs i qui l'ha de pagar segons siga la festa o el toc²⁴. Per totes aquestes qüestions i dates, es podria suposar que l'acabament de l'obra del campanar seria pels inicis de l'any 1703 i durant tot aquest any s'anirien instal·lant les campanes, els campaners fent els tocs adients i solucionant-se la qüestió dels emoluments que aquests rebrien.

D'aquesta exposició de fets o *Memorial* que es trameta a València traiem dades com aquestes: “*En la Sglesia parroquial antiguament no havia campanar o torre; estaven les campanes dispostes de forma quel escolà de dins de la Esglesia podia tocar aquelles o repicarles sens faltar als ministeris de la Esglesia. En après, la vila o la parroquia de dita vila, ha fabricat una torre pera dites campanes ahon ha posat les antigues y altres noves que se han fabricat de nou, totes en numero de 7, les quals no es poden tocar de dins de la Esglesia*”

El dia 9 de gener de 1703 s'inicien els tràmits per a la fosa de tres noves campanes, que s'uniran a les que ja hi ha de l'anterior campanar, encarregant fer-les als mestres de fonde de la ciutat de València, Thomas Lafuente i Joan Lavinya; aquestes campanes volen fer-les del material de tres canons de les muralles; com s'oposa el governador de Castelló, el 16 d'abril de 1703, envien al síndic a València perquè obtinga el permís adient “*pera que el Sr. Virrey no nos diga cosa alguna*” (M.C. n° 76, foli 39). Així ja el 24 d'abril de 1703 es preparen els recursos per a la fosa de tres campanes, de trenta, vint-i-quatre i dotze quintars, perquè facen joc amb les que ja hi ha; després es rectificarà el pes d'aquesta augmentant-lo. En subsegüents capitulacions o contractes es determina tot el referent a les tres noves campanes, drets i obligacions dels qui manen fer-les i dels mestres fonadors; Miquel Brun, manyà d'Onda, és l'encarregat de fer “*tots els ferros de les truges de les campanes de la parroquia de la present vila pera posar en lo campanar e o Micalet de dita parrochial*” (13 maig 1703).

El Document núm. 89 del *Judiciario* de 1741, folis 12, 28 de maig de 1741, ens fa saber el nom de la segona grossa, la Sargantana, en manar que es faci nova la “*lengua*”, o siga el batall “*de la campana de la Torre de la Parroquial llamada dicha campana La Sargantana*”.

Al “Manoll d'Acords de 1749, foli 17, del 17 de març de 1749”, s'anomena “*Campana de stilo*” a la que volteja la vespra del diumenge de “Minerva” o diumenge dedicat al Nostre Senyor en el Santíssim Sagrament, quart diumenge de mes, i que solemnitza la Confraria de la Minerva; aquesta campana és la “Sargantana” o segona grossa, que encara hui volteja per a anunciar les XL hores en les festes que es preparen amb Triduum i Exposició del Santíssim Sagrament.

De 1802 és el Tiple amb figura cònica, que salvat de la desferra de 1938, es guarda a la primera sala del campanar, com a memòria de tantes campanes desaparegudes i que han harmonitzat la seua veu..

Hi ha una “campaneta” posada a l'espadanya, enmig la teulada de l'església Major, a la que anomenem “el Simbolet”, que és la més antiga de totes les que hi ha a Vila-real, que sapiem; és del s. XVII o abans i pertany a l'església gòtica; molts anys ha avisat a missa i ha alertat el campaner perquè tocara a “Alsinadéu”; la corda que la feia parlar penjava enmig de la nau principal de l'Arxiprestal; ara fa anys que la seua veu quasi silenciosa, però penetrant, no s'escolta pels aires de Vila-real.

El s. XIX ens ha deixat poques notícies sobre el campanar. A l'Arxiu Municipal, en el núm. 137 de les Actes de 1881/82, en la sessió extraordinària de l'11 abril 1882, llegim que es crea una “*Compañía de Bomberos*” i aprofitant aquesta avinentesa s'estableix la norma per al “toc a foc”, o siga com ha de ser per a orientar els veïns; “*Asimismo y con el fin de que los vecinos tengan conocimiento cuando ocurra un incendio, del barrio en que acontece, se acordó que después de hecha la señal del fuego con el repique de la campana mayor, se haga otra señal con un toque de otra campana cuando el fuego exista en el barrio de la villa, dos para el barrio del arrabal de Castellón, tres para el de Onda y cuatro para el de Valencia*”.

Del segle XX recordarem unes dates especials. L'any 1902 s'inaugurà el “Nou

Rellotge del campanar”; després de cent anys segueix sent puntual per a donar-nos l’hora als de Vila-real. A la desena dels trenta les campanes no podien cantar fort amb la seua veu de bronze i callaren del trenta-sis al trenta-huit; el 16 de juny de 1938, quan la guerra s’acabava, un tren armat, des de la revolta de la via de l’estació cap a les Alqueries, bombardeja el campanar, com excusa una metralladora al Simolet; el campanar de Vila-real queda greument danyat i la ferida fa témer per la consistència de la sala de les campanes, que han estat destrossades pels projectils, excepte els dos tiples que s’han salvat per ser a la part de darrere. En venir la pau, el poble vol recuperar les campanes i el campanar i es fan unes obres de consolidació dels buits danyats en espera de la restauració definitiva; aquesta imatge és la que hem contemplat des de 1938 fins 1978, quaranta anys d’un Vila-real creixent i progressant. Al 1938 comencen a fondre’s les noves campanes amb el material de les velles i des d’aquest any fins 1942 se’n fan cinc per al campanar i

El campanar de Vila-real fou danyat quan la contesa de la Guerra Civil de 1936-39 i prèvia reparació urgent pel perill d'enfonsament. Va arribar fins a l'any 1978, en què fou restaurat totalment, descobrint-se una làpida que commemora les efemèrides, que així diu: 1686-1703: Els nostres avantpassats el construïren. 1936-1939: la Guerra Civil el va destruir parcialment. 1978: els vila-realencs, en subscripció popular, el restauren el 3 de setembre, festes de la Mare de Déu de Gràcia 1978.

una per a les Alqueries, i diuen que encara va sobrar material. Els dos tiples es van badar i d’ells, el de 1802 ens queda de testimoni “viu”. El campanar només té, durant quaranta anys, cinc campanes, però els seus tocs, la seua veu és la veu del poble.

La restauració del campanar. L’any 1977, en fer-se càrrec de la parròquia de Sant Jaume de Vila-real, com a rector, Mn. Joan Bta. Alba i Berenguer, arribava l’hora de la restauració; fetes les sol·licituds i permisos adients, comença el muntatge del bastiment,

un bastiment espectacular que abraçava tota la torre de daltabaix, admiració de tothom i que feia possible la gran obra. El 21 març de 1978 són tots els permisos en regla i l'obra començada segueix a bon ritme. El cura, amb l'ànim d'un jove que no es tira enrere davant allò difícil, demana subvencions i ajudes a l'Ajuntament, a les entitats i bancs que hi ha a la vila, a la feligresia i a tot el poble de Vila-real; la Cooperativa Catòlica Agrària i la seua Caixa Rural contribuirà amb un milió de pessetes i a la fi es farà càrrec del dèficit d'unes cent mil pessetes, l'Ajuntament ho farà també amb un milió, la Caixa de València amb mig milió i la d'Estalvis amb dues-centes mil pessetes; poques són les aportacions d'altres entitats i fins els deu milions que costà l'obra, les almoines de la gent són les que ho paguen, amb l'agraïment a tothom per part de la parròquia. Com a acabament d'aquesta gran obra de restauració del campanar es posen les dues campanes que faltaven, que eren la tercera i la quarta grans, es fa el canvi dels capçals de fusta pels metàl·lics i l'electrificació de totes les campanes i tot ho sufraguen els "germans Gil" com a benefactors de la parròquia: El dia de la Festa de la Patrona, la Mare de Déu de Gràcia, 3 setembre 1978, el Sr. bisbe de la Diòcesi, Dr. Josep-Maria Cases i Deordal, inaugura la restauració, en la benedicció de les noves campanes, a les quals es posa el nom de "Geroni i Joanna" i "Pasquala i Maria", foren padrins l'alcalde Sr. Samuel Garrido amb la seua esposa Matilde i els germans Pepe i Carme Gil.

I, qui tocaven les campanes...? Els campaners de Vila-real. Recordem almenys els noms dels que guardem memòria:

1363, "...dos hòmens que tocassen les damunt dites campanes mentre la proces-só del Corpus..."

1374, Francesc Ballester, sagristà, i Guillem Gamiça, sagristà de l'església Major.

1412, Llorenç d'Anyó, és guarda del campanar per a vigilar en temps de guerra.

1441, Bernat Conques, sagristà major,

1749, "...dese hombres tiene la presente villa asalariados con título de portadores de cartas y campaneros..."

1756, Josep Manzanet, que renuncia al càrrec per "haverle caído de dicha torre un hijo y háversele muerto".- Félix Mateu i com a ajudant Vicent Corbató.

1792, Bautista Peris, que renuncia a l'ofici i en el seu lloc és anomenat Manuel Lopes, que és sastre.

D'abans de 1900 a 1941, Joan Delàs Beltrán, a qui succeí el seu fill. Després, Joan Sorribes Badal, gendre del primer, natural d'Artana, que morí a conseqüència del constipat que va agarrar en anar a tocar "a foc" quan la crema del cine "La Luz". Mentre es feia gran el fill d'aquest, va actuar de campaner, Manuel Rubert, *el Mut*. Joan Sorribes Delàs, fill i nét dels anteriors.

De 1941 a 1971, Manuel Moner Llop, a qui podem considerar com l'últim campaner del campanar de Vila-real. Aquest feia la seua vida a dalt del campanar, fent sonar les campanes i treballant com a espardenyner.

L'any 1971 en jubilar-se aquest últim campaner, s'hagué d'habilitar una cambra a l'entrada del campanar, buidant-la d'enderrocs, fins on es feren baixar les cordes per a tocar les campanes; després, al 1978, s'electrificaren per a tocar-les des de la Sagristia; en aquests anys els tocs han estat possibles gràcies a Lluís Manzanet i als sagristans de l'església Major, Gonzalo, Nicolàs Pérez i Gonzalo Sánchez.

L'any 2000, l'associació cultural "Amics de les Campanes de Vila-real", assumeix la tasca de recuperar la veu de les campanes i tot allò que és "la cultura del campanar" i es recupera el toc de l'Avemaria replicada, cada dissabte i vespra de festa

i els altres tocs en dates determinades, com el vol de campanes amb el Concert de la Banda de Música "La Lira" en el Simolet en l'abans vespra de Sant Jaume, i movent la celebració de dos Aplecs de Campaners de la Comunitat Valenciana a Vila-real, tot col·laborant la Regidoria de Cultura de l'II·Im. Ajuntament de Vila-real.

Aquest és el dibuix més antic de Vila-real. El va fer l'historiador Vicià.

Som al 2003. Tres-cents anys ens separen d'aquell en el que el campanar de Vila-real mirava per primera volta des de dalt cap avall i s'encisava amb la nostra vila, enamorant-se'n per a sempre; tres-cents anys des que prenia decididament el paper de vigia i sentinella de la quotidianitat de la nostra gent i d'animador joiós de les festes grans i menudes, religioses i socials; tres-cents anys que les seues campanes acompanyen el veïnat des de l'alegre comitiva del bateig fins el comiat d'una vida que passa d'aquesta a l'altra; tres-cents anys d'acomboies i d'esforços, de festeigs i bombardeigs, sempre esvelta la figura fins mostrant la ferida immensa d'una història i la seua estimada restauració; tres-cents anys d'una veu que coneix la vila, els ravals i els afores i fins i tot es fa sentir

en els raconets més allunyats de Carinyena, Les Solades, Cap de Terme, Pinella i Madrigal i refresquen les aigües del Millars, fent-les ressò d'encís en les Séquies del Diable i la Major, la Sequiola i la Sequieta de l'horta i en la de les Sénies i els Pous del secà.

És una història memorable la del campanar de Vila-real. Per ella enguany farem diversos actes i publicacions. Per començar hem celebrat el II Aplec de Campaners a Vila-real, dissabte dia 22 de febrer d'aquest 2003, en les Commemoracions Fundacionals, on el campanar ha rebut la visita de campaners de tota la Comunitat Valenciana i deixà que s'escoltara en ell les veus de les campanes de tants pobles i la seua pròpia, a l'ensem que rebia l'homenatge de la parròquia, l'Ajuntament i tota la gent de Vila-real.

Per a molt anys, campanar de Vila-real!

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

Notes

- 1 Mn. Benet Traver García: *Historia de Villarreal, Efemérides de Villarreal*. J.Mª Doñate Sebastià: *Datos para la Historia de Villarreal*; *Vila-real: Campanas, Campanarios y Campaneros*, Estudios Castellonenses, núm. 5 1992-93, pp. 395-419.
- Arxiu Arxiprestal Vila-real (AAV): documentació adient que s'hi guarda.
- 2 A.R. València, Registre 19, F. 106v : "Nomenament de Rector de l'Església de Vila-real a favor de Juan Gutiérrez, parent de Bertomeu Tomé, escrivà del Rei En Jaume I" de *Catálogo de la Documentación relativa al Antiguo Reino de Valencia*, Madrid 1934 de Jesús-Ernesto Martínez Ferrando.
- 3 Mn. Benet Traver García. *Historia de Villarreal*, cap II, pág. 38 i cap. XXXVII, pág. 258.
- 4 JMª Doñate: *Datos ...* V pág. 11
- 5 P. Ramón de María C.D.: *El Repartiment de Burriana y Villarreal* pàgs 71/81 (edit. València 1935)
- 6 JMª Doñate: *Datos...* V pág 13
- 7 JMªDoñate: *Datos...* V, pàgs 9-42, publicat abans en BSCC, núm. 57, pàgs. 117-149, 1981
- 8 JMªDoñate: *Vila-real: Campanas, Campanarios y Campaneros* Estudios Castellonenses, núm. 5 1992-93, pp. 395-419
- 9 JMªDoñate: Idem anterior pág 403 : "Escoba..."
- 10 AMV, Cl. núm. 238 de 1410-11, fol. 12v i MC núm. 7 de 1411-12, fol. 25 i Cl. núm. 241 de 1414-15, fol. 29 v
- 11 AMV, Cl. idem anterior
- 12 AMV, Cl. idem núm. 241 fins 244
- 13 AMV. Cl. 1433-34, núm. 17, fol. 9; i núm. 1736 Protocol de Guillem Ocello 1433-34, fol 39
- 14 AMV, Cl. 1447-48, núm. 256, Fol 17v
- 15 AMV, Cl. 1455-56, núm. 261
- 16 AMV, Cl. 1474-75, núm. 270, foli 12v i 15
- 17 AMV. M.C. 1505-1506, núm. 50, fol. 54 i 54v
- 18 AMV. M.Cl., 1542-43, núm. 300, fols 23 al 28
- 19 Doñate Sebastià, José Mª: *Retrato arqueológico de una Iglesia desaparecida. Datos Hist. Villarreal*. Pàg. 13
- 20 Traver García Mn. Benito *Historia de Villarreal* cap. XXXVIII, pág 266 citant aquesta obra del P. Onza, pág. 340
- 21 Traver García, Mn. Benito: *Historia de Villarreal* cap. XXXIX, pág. 272 i nota 2, sobre un rebut que es conservava a l'arxiu parroquial de Vila-real
- 22 Traver García, Mn. Benito. Idem anterior. Pàgs. 271-273
- 23 Doñate Sebastià, José Mª: *Vila-real: Campanas, Campanarios y Campaneros*. Estudios Castellonenses, núm. 5, 1992-93, pág. 399
- 24 Traver García, Mn. Benito: Idem anterior, pág. 275.

2

Domingo Font Pitarch

ACTIVITATS ESCÈNIQUES A VILA-REAL DURANT LA GUERRA CIVIL (1936-1939)

Rosita Monfort

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA

facsa

Agua Potable
Societat de Foment Agrícola Castellonense, S.A.

CONTEXT HISTÒRIC I SOCIAL

La nit del 17 de juliol de 1936 s'iniciava al Marroc espanyol la insurrecció militar –en els dies següents s'estengué per la península– que va desembocar en una guerra civil que duraria prop de tres anys; a pesar d'haver estat plantejada com un colp d'estat de ràpida resolució. En molts aquarteraments, la incertesa i la confusió foren la nota predominant en els primers moments. A banda, la feble reacció del govern republicà provocà la mobilització de la resistència popular; ja que les organitzacions sindicals i obreres es convertiren en les úniques forces en oposar-se a un desorientat exèrcit. A Castelló, la gran majoria dels militars no s'uniren a l'alçament, a causa de la fidelitat del tinent coronel Peire Caballero, que el dia 20 ja havia neutralitzat els escassos indecisos; encara que, davant del desconcert que imperava a València i la possible amenaça dels partidaris de la dreta, el governador civil recorregué a les milícies ciutadanes per tal de controlar la situació.

Arribada de les tropes nacionals a Castelló el 14 de juny de 1938

D'aquesta manera, la rebel·lió triomfà sense resistència a la majoria de les ciutats de Castella i Lleó, Navarra, Àlaba i les capitals aragoneses. Després de diversos dies de combats van anar caient Gálícia, Oviedo, Càceres, Sevilla i l'Andalusia occidental (Granada, Huelva, Còrdova i Cadis). Sota el control governamental van restar el País Valencià, Catalunya, Madrid, Santander, Biscaia, Guipúscoa, quasi tota Castella i la Manxa, Múrcia, Badajoz i l'Andalusia oriental.

Totes aquestes circumstàncies propiciaren la formació de dues zones políticament, militar i social molt ben delimitades i oposades: l'Espanya nacional, més tard, franquis-

ta, i l'Espanya republicana. Cadascuna va anar improvisant les seues forces armades (unes tropes regulars front a unes milícies populars, després reconvertides en l'Exèrcit Popular), la seua economia de guerra, la seua supervivència en reraguarda, la seua dedicació propagandística, o la forçada adscripció política a un gran nombre de persones que no en tenien cap.

Paral·lelament als primers combats bèl·lics i a la delimitació dels fronts, l'inici de la guerra comportà l'engorgament d'un ampli procés revolucionari a la zona republicana, el qual, a iniciativa de les sindicals, es concretà en aspectes polítics (creació de noves formes de poder local i provincial), econòmics (incautacions, col·lectivitats i controls obrers en tots els sectors) i socials (clausura d'edificis eclesiaístics i prohibició del culte, repressions religioses i civils, etc.). No obstant això, totes aquestes novetats originaren nombrosos problemes i friccions entre les pròpies forces polítiques del Front Popular, que s'anaren reflectint en els diversos governs republicans durant la contesa.

PROGRAMA

DIA 7. — A las 19 horas, gran función en el Teatro con arreglo al siguiente programa:

PRIMERA PARTE

- 1.º Sinfonía.
- 2.º Baile americano clake por el profesional

SIMÓN VALGAÑÓN

- 3.º Presentación del Tenor

ENRIQUE ARHICAD

- 4.º Debut de la bella Canzonetista

Magda Centelles

- 5.º Varietés por la bellísima Estrella

ROSITA MONFORT

(Acompañados por la Gran Orquesta "ORPHEO" de Castellón).

SEGUNDA PARTE

- 1.º Presentación de la Rondalla de la División
(CONCIERTOS Y JOTAS)
- 2.º Himno Nacional y salutación a nuestro CAUDILLO.
A las 21'30 horas, Sesión de Cine en el TÁRREGA.

Día 8. — A las 9 horas, la música recorrerá la población tocando pasacalles y en la Plaza, Diana floreada.
A las 11 horas, Misa de Campaña y a continuación, Desfile.
A las 14'30, Partido de Fútbol.
A las 18'30, Sesión de Cine en el TÁRREGA.

Día 9. — A las 10 horas, Misa por los Caídos del Arma en la Iglesia Parroquial.
A las 18'30, Sesión de Cine en el TÁRREGA.

La resta del món va viure amb interès tot allò que passava a Espanya. Van ser milers el voluntaris integrats a les Brigades Internacionals; encara que la República va rebre una significativa derrota en el camp diplomàtic amb la no-intervenció dels governs democràtics europeus, la qual cosa li suposà hipotecar-se políticament a la Unió Soviètica. Per la seua banda, Franco va tenir el decidit i progressiu recolzament d'Alemanya i Itàlia, mitjançant soldats i important armament bèl·lic.

Però la guerra continuava, i els atacs nacionals anaven acompanyats, generalment, de retrocessos republicans. Des dels primers moments, la iniciativa va córrer quasi sempre a càrrec dels insurrectes, i les poques ofensives republicanes van fracassar amb estrèpit. Bona prova d'això foren les pèrdues de Badajoz, Toledo i Donòstia durant els primers mesos; i de Màlaga, Bilbao, Santander i Astúries al 1937. La progressiva victòria dels franquistes es plasmà al gener del 38, amb la presa de Terol i l'obertura del corredor que els portaria fins al Mediterrani, quan el 15 d'abril es conquesta Vinaròs i, dos mesos després, Castelló. D'aquesta forma s'aconseguia trencar l'homogeni bloc republicà.

L'ensorrament definitiu de l'Exèrcit Popular es constatà al novembre, amb la retirada del front de l'Ebre. Així, Catalunya era ocupada completament al gener de 1939. I mentre molts països europeus reconeixien el govern de Franco, aquest llençava l'ofensiva final que li permetia conquerir Madrid, Guadalajara, Conca, Albacete, València, Alacant, Múrcia i Almeria.

L'u d'abril el general Franco emetia el darrer comunicat militar amb el qual finalitzava la guerra i s'encetava una implacable dictadura, de quasi quaranta anys, amb terribles conseqüències per als perdedors: presó, condemna a mort o exili. La Llei de Responsabilitats Polítiques, de febrer de 1939, impossibilità el perdó.

A la província de Castelló el balanç que deixà la guerra fou desolador, amb unes mil sis-cents persones assassinades per les represàlies inicials i unes quatre mil cinc-cents condemnades a mort per la posterior repressió franquista.

LA CONTESA A LA CIUTAT

A la ciutat, davant les primeres notícies de la insurrecció, l'Alcaldia requisa tot l'armament particular del municipi, que serà emprat per armar els milicians, encarregats del control públic i de vigilar els accessos al nucli urbà. Alhora, s'organitza el Comité de Defensa Nacional Antifeixista (format per les sindicals i els partits del Front Popular) i se secunda la vaga general convocada a València. En els dies següents, la tensió es fa palesa en el poble i es porten a terme els primers registres en les esglésies i els convents; així, a finals de juliol, es fa efectiva llur clausura i la prohibició de tot tipus de culte religiós.

Tot això coincidia amb la contínua i progressiva arribada de milicians pertanyents a la recent formada Columna de Ferro (integrada pels elements més extremistes de la CNT i la FAI), que buscaven tot tipus d'armes i objectes de valor per al seu finançament; a banda que feia presagiar tràgics esdeveniments, malgrat els esforços per evitar-ho de gent amb certa influència, com l'alcalde Pasqual Cabrera i altres.

Així, tal i com es van anar coneixent les primeres notícies sobre els successos de la Pobla de Valverde o la sistemàtica repressió dels insurrectes en les places conquerides,

augmentà la desconfiança contra tots aquells que podien ser considerats sospitosos de donar suport als militars rebels: eclesiàstics, persones vinculades a la dreta, empresaris, comerciants, terratinents, etc. La qual cosa comportà una incessant successió d'empresonaments i execucions de tots aquests. Encara que també la irracionalitat va conduir a plasmar revenges i odís personals en nom de la revolució. I és que en aquell moment, el fet de freqüentar un o altre casino podia tenir conseqüències irreparables. Altrament, des de meitat d'agost, els odís dels milicians s'estengueren cap als edificis religiosos i foren constants els saquejos i la destrucció d'imatges i símbols en esglésies, convents i capelles. Exemple il·lustratiu d'aquesta conjuntura és el conegut incendi i posterior demolició del temple de Sant Pasqual.

Al mateix temps, s'iniciava un procés revolucionari inaudit en la història local, amb tancaments i confiscacions que afectaren tots els estaments econòmics i socials de la ciutat. D'aquesta manera, organismes com el Sindicat de Regs, el Sindicat de Policia Rural o les dues entitats financeres locals eren requisades i controlades pel Comité Antifeixista. El mateix succeí amb els recintes de societats diverses (com el Cercle Legitimista, Els Lluïsos, etc.), de col·legis religiosos (com la Consolació), magatzems de cítrics, indústries, finques (van ser unes tres mil les fanecades col·lectivitzades), fins i tot automòbils, camions, locals i cases particulars, que es destinaren a habitatge de lloguer a preu inferior i a dependències municipals i polítiques.

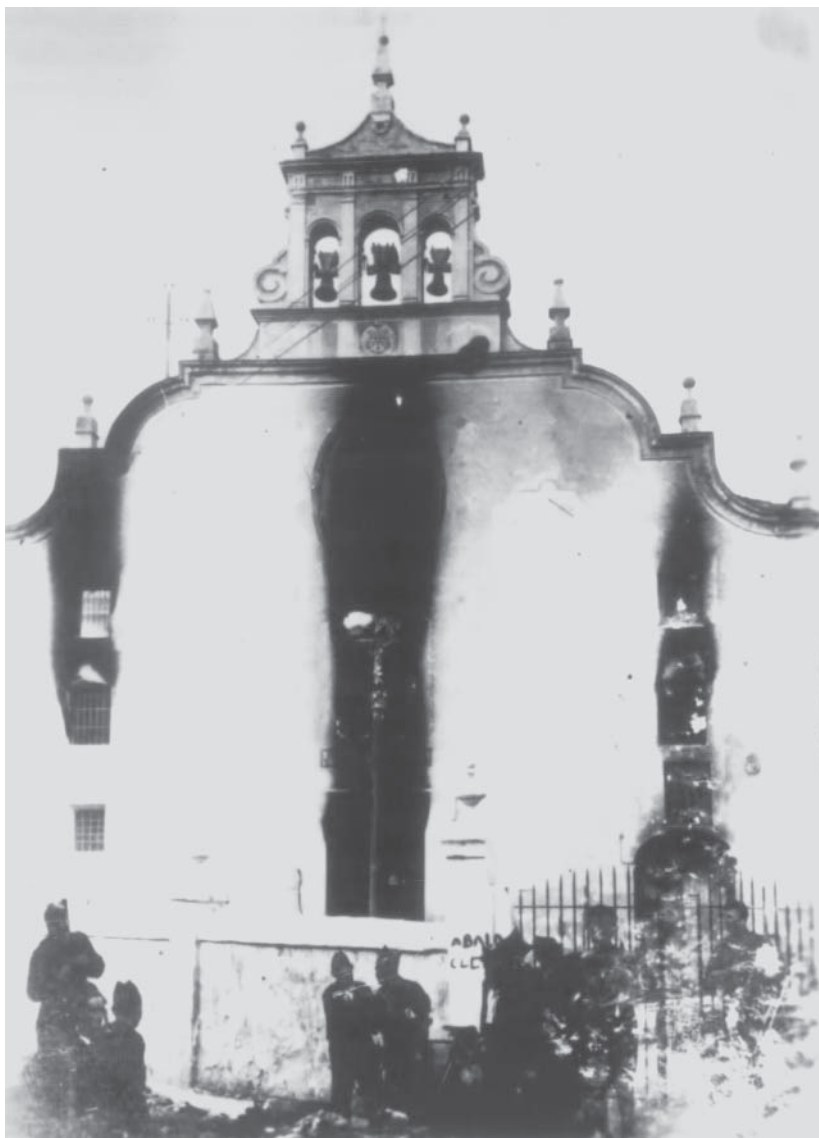
Durant la segona quinzena d'agost la ciutat pren part activa en la contesa, ja que marxen dos contingents de milicians voluntaris; el primer es dirigí al front de Madrid, i el segon ho va fer cap al de Terol, dintre de la Columna Torres-Benedito (els vila-realencs s'agruparen en la divisió Pitarch -després anomenada Batalló Lenin- i la secció Cubedo). Cal assenyalar que foren més de tres mil els homes que marxaren (també molts d'ells ho van fer pel temor a una execució en la reraguarda), amb el consegüent minvament per a l'economia local. Amb la ciutat centrada a ajudar els fronts, a principis d'octubre arriben cent xiquets refugiats de Madrid, que van ser repartits per cases particulars.

Al 1937, a poc a poc es va anar recuperant la normalitat. Al gener s'instal·la al convent dels Carmelites una Acadèmia Militar de Transmissions procedent de Toledo i Segòvia. Aquest fet significa el progressiu desarmament de la reraguarda i el final de la repressió indiscriminada, amb l'establiment i consolidació dels tribunals populars.

Al mes següent, i com a conseqüència de l'evolució de la guerra, arriben més refugiats, quatre-centes persones procedents de Màlaga, que són repartides entre l'ermita i el convent de les Dominiques. A banda, es forma el nou Consell Municipal, presidit per Josep Maria Juan, el qual, d'acord amb el decret del Ministeri de la Governació, substitueix la corporació fins aleshores vigent.

Mentre passaven els dies, es feien evidents els problemes d'abastament d'aliments i articles de primera necessitat. I encara que no es va passar fam, s'engegaren diverses transformacions agrícoles per tal d'assegurar-ne el proveïment, per això en algunes finques es van arrancar els tarongers i se substituïren per conreus de llegums i cereals.

A pesar de les adverses circumstàncies, la ciutat es preparava per a una campanya cítrícola clau, a causa de la importància que adquiririen les divises procedents de les

Sant Pasqual pocs dies després de l'incendi

exportacions agràries en una economia de guerra com aquella. Per això, davant els intents de centralització i control dels capitals, el CLUEF (Comité Local Unificat d'Exportació de Fruites) UGT-CNT va aconseguir de l'organisme territorial (CLUEA) una certa autonomia que li va permetre organitzar i coordinar tota la tasca productora i exportadora amb un acceptable resultat.

Però la realitat s'imposava i a finals de març comencen els bombardeigs, que recordaven a la població la situació bèl·lica que es vivia en bona part de l'estat. Al principi, els objectius se centraren en el pont del Millars i les línies ferrocarrils, però al juny afectaren el nucli urbà i la població civil.

Al maig, es viu un nou canvi a l'Alcaldia amb l'arribada de Vicent Costa Cantavella. I, des de l'estiu, a l'igual que a la resta de la zona republicana, la ciutat és testimoni de la progressiva supeditació del govern republicà a la Unió Soviètica, que es verificà amb freqüents actes propagandístics i mítings del Partit Comunista, l'aturament i l'eliminació d'algunes conquestes revolucionàries, la pèrdua de força política de les sindicals o l'eixida del POUM del Consell Municipal a finals d'any.

A l'inici de 1938, Pasqual Llop Manrique és nomenat el darrer alcalde republicà. Altrament, els cada vegada més nombrosos atacs provoquen la creació de la Junta Local de Defensa Antiaèria, encarregada de construir més refugis per a la seguretat de la població. Però davant del perill, es deixen de treballar els camps i, a poc a poc, la majoria de la gent se'n va del poble i es refugia en les alqueries, masos i pous de reg (on ja n'hi havia persones ocultes des dels primers dies de la contesa), i sols hi acudia per a recollir provisions. Tot això va provocar que la ciutat arribà a tenir un aspecte fantasmagòric, perquè, a més, per la nit s'apagava l'enllumenat públic dels carrers, la qual cosa provocà continus robatoris.

Amb la guerra dintre de la província, el govern mobilitzà la denominada "Quinta del biberó", i, a finals d'abril, moltes famílies de Vila-real i les Alqueries van veure com s'incorporaven a l'exèrcit cent seixanta-cinc xicots d'entre setze i disset anys.

Els darrers dies sota l'administració republicana la ciutat fou testimoni d'un constant allau de persones, civils i militars, que fugien en desbandada cap a València, i que abandonaven tot tipus de pertinences, així com abundant material bèl·lic.

La vesprada del 14 de juny l'enfrontament armat s'allotja en la mateixa població. Les tropes franquistes creuen el Millars pel pont de Santa Quitèria i prenen posicions dintre del nucli urbà. Una ràpida resposta de l'exèrcit republicà desencadenà que durant una setmana els combats es produïren entre els carrers més cèntrics i l'estació de ferrocarril, des d'on un tren blindat llançava projectils contra el campanar. A pesar de les circumstàncies, el dia 19 ja va poder tornar al poble un nombrós grup de persones, encara que fins dos dies després no cessaren les hostilitats en el terme municipal. Els testimonis presencials ens parlen d'un desolador aspecte, a més de les runes i els enderrocs, eren molt nombrosos els cadàvers estesos pels carrers i pels improvisats atrinxeraments (més de set-cents soldats morts), juntament amb les restes en descomposició de les mules i dels cavalls de transport.

Poc després, el front traspasa el riu Sec i la línia de combat s'estabilitzà entre Nules, Almenara, la Vall d'Uixó i Viver; i així es mantindria fins els darrers moments de la guerra.

L'autoritat militar que dirigia les tropes victorioses va adjudicar provisionalment el càrrec de batlle a Enrique Latorre, que a penes exercí una setmana, perquè el 22 de juny es constituïa la comissió gestora, amb Pasqual Renau com a alcalde, que regiria l'Ajuntament fins prou de temps després del període de guerra, i en la qual hi havia majoria de carlistes. Malauradament, també hi va haver repressió immediata, encara que poc nombrosa, ja que n'era molta la gent que havia estat evacuada cap a València.

Entre tots aquells que romanien pel terme i els qui provenien de la reraguarda franquista la població va intentar recobrar una certa normalitat dintre de l'estat excepcional en què es trobava. Per a pal·liar la desastrosa situació econòmica l'Ajuntament va realitzar un acapte ciutadà reintegrable, per tal de permetre la seua reorganització, la neteja dels enderrocs, l'habilitació de cases i edificis, o l'acabament dels refugis antiaeris, ja que es van produir alguns contraatacs republicans. Al mateix temps, van tornar amb força les activitats religioses, el primer bateig en dos anys va constituir tot un esdeveniment. I, progressivament, es van instal·lant les institucions del nou règim com Auxilio Social, Falange, el Cuartel de Milicias del Requeté o les Milicias de Segunda Línea. A pesar de tot les dificultats es mantenien i la gran majoria de la gent va anar vivint dels racionaments fins a la fi de la guerra, encara que no els abandonaria fins molts anys després.

D'aquesta manera s'arriba al desitjat armistici, encara que la pau no seria per a tothom, ja que a molts els quedaria la repressió, la depuració i la presó en el millor dels casos, per a molts altres, judicis sumaríssims que els condemnarien a l'afusellament o a la cadena perpètua.

EL TEATRE DURANT LA GUERRA CIVIL

L'enfrontament armat trastocà tots els àmbits de la societat, entre ells, el món de la cultura i de la intel·lectualitat. I és per això que, des dels primers moments, nombroses personalitats d'aquests camps es comprometeren en una tasca que ja s'hi havia encetat amb l'adveniment de la II República. D'aquesta manera, es potenciaren projectes formatius amb una doble finalitat, per una banda, oferir un suport propagandístic indispensable i, per l'altra, col·laborar en la reestructuració de la cultura perquè arribara al major nombre possible d'habitants.

L'aplicació d'aquestes iniciatives a l'entorn del teatre fou immediata en els dos sectors que, com després veurem, va tenir les seues manifestacions a la nostra ciutat. Per un altre costat, cal assenyalar que, malgrat totes les dificultats (bombardeigs, manca de llum i mitjans, fred, calor, etc.), res no va impedir que la gent acudira als espectacles escènics (teatre i varietats) més que mai en cap altre període històric. Això propicià que les sales romangueren permanentment obertes i foren nombroses les activitats teatrals, que havien d'oferir un mitjà d'evasió i de diversió a un públic abundant.

Al fil de les transformacions econòmiques i socials, els primers canvis que es dugueren a terme atenyien a l'organització teatral. El predomini de les sindicals UGT i CNT en els comitès de control d'espectacles públics en les ciutats més importants, com ara Barcelona, Madrid o València, comportaren uns revolucionaris sistemes de gestió de les sales, amb la instauració de diversos mètodes d'explotació col·lectivista. En un principi, les autoritats superiors van acceptar aquestes radicals solucions perquè la indústria de l'espectacle era una branca important de l'activitat econòmica.

Així, des de molt aviat, a Barcelona es crea el Comité Económico del Teatre, el qual controla i gestiona les sales més importants. A més a més, socialitza el fet teatral mitjan-

çant un esperit igualitari, ja que se suprimeix l'ordenació jeràrquica de les companyies; es cataloga una remuneració única procedent del fons comú de la recaptació; s'abarateixen els preus perquè tothom tinga accés als espectacles, etc. A banda del marc econòmic, es pretenia que la renovació abraçara també l'aspecte estètic i ideològic, ja que s'aspirava a suprimir les obres vulgars i de divertiment burgès, per a convertir el teatre en un instrument educador, una vella finalitat anarquista.

Pel que fa a Madrid, no serà fins a principis de 1937, quan la Junta d'Espectacles requisarà totes les sales i s'ocuparà de la seua organització i distribució. Per la seua part, a València les dues sindicals centralitzen l'organització de les sales en cooperatives, amb la intenció d'assegurar la feina a tots el seus afiliats.

L'arribada a la presidència del govern de Negrín, al maig del 37, impulsà la creació del Consell Central del Teatre, òrgan de gestió i control de les sales, amb el propòsit de dirigir i orientar l'aspecte artístic i cultural de les activitats teatrals, a més de formar grups i escoles o d'aplicar una censura per tal d'evitar que els continguts no foren contraris a la línia republicana.

Pel que respecta al teatre en si, es proposà com a novetat una dramaturgia de tall revolucionària (a imitació del teatre soviètic dels anys vint), que intentara assolir un canvi estètic i ideològic en l'escena espanyola, en contraposició a la mediocritat del teatre burgès, predominant des de finals del segle anterior, ja que tothom reconeixia la necessitat de renovar el repertori i posar-lo a l'altura de les circumstàncies. Cal nomenar, com un dels fets més importants d'aquest període a nivell escènic, la visita que el director alemany Erwin Piscator va realitzar a Barcelona, al desembre del 36, en la qual es declara partidari de formar grups que anaren pels fronts –i les ciutats– amb obres curtes d'evident intencionalitat política.

El context històric, les afinitats ideològiques, els desigs de renovació, etc. provocaren que, des de molt prompte, molts autors, alguns amb experiència en l'art dramàtic, altres sense, dirigiren la seua producció literària cap a un teatre, generalment curt però intens, de circumstàncies, d'agitació política, en definitiva, de guerra. De la seua significació sols cal citar importants noms en el panorama literari d'aquell moment, com Altolaguirre, Alberti, Dieste, Sender, Bergamín, Max Aub, Ontañón, Bleiberg, Balbontín, Mª Teresa León, Oliver, Miguel Hernández...

De les experiències de caire innovador desenvolupades durant la guerra convé precisar que moltes de les activitats van haver de sorgir d'associacions i entitats que treballaven amb grups d'aficionats, ja que en van ser moltes les companyies professionals que només van poder se'n anaren cap a Hispanoamèrica. Així, l'Aliança d'Intel·lectuals Antifeixistes posà en marxa la seua secció teatral, amb tres rames d'actuació, dues en les sales Nova Escena i Teatre d'Art i Propaganda, i una altra pels fronts Guerrilles del Teatre. Amb la mateixa intenció es crea Altavoz del Frente, a més de la continuïtat del grup creat per García Lorca, "La Barraca".

A pesar de les dificultats, cal destacar els innovadors muntatges de teatre de masses de Ramon Caralt a Barcelona. Les exitoses posades en escena de *La tragèdia opti-*

mista de Vichnievski, per part de Maria Teresa León; o *Numancia* per Rafael Alberti a Madrid, totes dues molt destacades per la premsa. O les representacions del grup universitari “*El Búho*”, dirigit per Max Aub, a València; així com l’escenificació de Mariana Pineda per part de Manuel Altolaguirre, amb motiu del II Congrés d’Escriptors en defensa de la cultura antifeixista.

Totes les temptatives revolucionàries van tenir el mèrit d’assegurar la feina a molts actors i actrius, i de lliurar-los de les exigències dels empresaris, alhora que els assegurava un sou regular i uns avantatges socials; però no es va poder aconseguir la seua reconversió, i això comportà que es conservaren els criticats espectacles burgesos, que permetien que tothom treballara. A banda, les diferències polítiques internes (per exemple, R. Caralt fou víctima de la persecució exercida contra el POUM i Maria Teresa León va ésser acusada de gastar massa en el Teatre d’Art i Propaganda) obstaculitzaren la continuïtat de moltes de les experiències innovadores; cosa per la qual les diverses Juntes d’Espectacles i comités es decantaren per comèdies intranscendents, revistes frívols, gèneres lírics o funcions de varietats, de menor quantia pressupostària i major rendiment crematístic.

En el sector nacional també es va dur a terme un important desenvolupament teatral, encara que amb una repercussió inferior al de l’altra zona. Això es devia al fet que no necessitava crear una literatura dramàtica específica i adient a la seua ideologia, perquè comptava ja amb la tradició de l’intranscendent teatre burgès.

Tal i com van augmentant les conquestes militars, el seu teatre cobra entitat i projecció dintre de la línia de la jove ideologia nacionalista, basada en la pàtria i la religiositat (val com a exemple, la resurrecció de l’acte sacramental com a gènere emblemàtic); i amb una decidida aposta per tornar als valors del teatre castellà del Segle d’Or i al seu tradicional fervor religiós. Això comportà imponents muntatges a l’aire lliure, en places, monuments o pòrtics de catedrals, anàlegs als de la Itàlia feixista.

A més d’estrenes d’obres d’autors afins, com Pemán o Luca de Tena entre altres, cal destacar la formació del Teatre Nacional de Falange, que sota la direcció de Luis Escobar va representar obres de Calderón; i l’organització de la Junta Nacional de Teatros y Conciertos, presidida per Eduardo Marquina.

Per acabar aquest sintètic recorregut pel panorama teatral de l’Estat, resulta convenient aturar-se, de manera breu, en els Teatres d’Urgència o Guerrilles, manifestacions artístiques a les quals van recórrer tant la part republicana com la nacional. Es tractava d’una dramaturgia d’evidents connotacions populars, que posseïa un llenguatge propi i que es representava en les mateixes trinxeres o en petites sales, magatzems, esglésies o altres locals improvisats en els pobles que es trobaven en el front de guerra. Es portaven a terme gràcies a l’esforç i el sacrifici de joves entusiastes que actuaven amb mínimes possibilitats (sense decorats, amb escenari desmuntable, instruments musicals portàtils, etc.) i que barrejava fragments de teatre polític i propagandístic amb teatre clàssic, poèsies, cants, balls populars i altres tipus d’actuacions.

L'ESCENA A CASTELLÓ

La vida teatral de la ciutat abans de la guerra era prou tènue respecte a les altres capitals del País Valencià. Això es devia fonamentalment a l'absència de companyies professionals estables, encara que sí que existia un interessant moviment d'aficionats, amb dues agrupacions molt consolidades amb els anys, especialitzades en teatre valencià. Aquesta situació provocava que la programació teatral depengués en gran mesura de les visites que feien les companyies valencianes i les breus gires que efectuaven diverses formacions de Madrid i Barcelona; i, com que aquestes estades acostumaven a ser de curta durada, tot això repercutia en el fet que el nombre d'espectadors fos reduït, i d'evident gust burgès. L'adveniment de la contesa va variar la situació de manera prou notable, encara que no adquirí una repercussió tan destacada com la que tingué a ciutats com Alacant o, sobretot, València.

Els primers canvis substancials afectaren a l'organització teatral; així al mes d'initiar-se la guerra es va formar el Comité Executiu d'Espectacles Públics (on la UGT controlava la secció de teatre i cinema i la CNT la secció taurina); aquesta entitat va ésser formada pels membres de l'Associació de Dependents d'Espectacles Públics i va quedar adscrita a la FEIEP (Federació Espanyola d'Indústria i Espectacles Públics).

Davant la nova situació històrica que es vivia, aquest comité fou l'encarregat d'organitzar tot allò referent als espectacles, és a dir, l'elaboració del calendari, la contractació d'agrupacions i companyies, el patrocini de funcions benèfiques, la coordinació i distribució dels treballadors, l'administració dels ingressos econòmics, etc. A banda, també s'encarregarà de la gestió de la primera sala de la capital, el Teatre Principal, que, a meitat setembre, és requisat pel Front Popular i municipalitzat amb la intenció de convertir-lo en teatre del poble, i transformar-lo en el Teatre Municipal.

Convé fer una ressenya de la importància econòmica que adquirí l'activitat dels espectacles. Al principi el comité es plantejà la seua tasca amb la finalitat de recaptar diners per tal de reinvertir-los en el recolzament de les milícies populars i en l'ajut als primers evacuats, però tal i com la guerra avançà, Castelló es convertí en una ciutat de descans i esbariment per a molts d'aquells que lluitaven als fronts de Madrid i Terol, i això (a banda d'incidir en els espectacles, com després es veurà) li va permetre manejar importants quantitats crematístiques. Com a exemple del relleu que generà tota la gestió, cal referir les nombroses donacions realitzades a subscripcions populars o a despeses de guerra; l'organització de funcions de cinema gratuïtes per a refugiats i soldats; o el sufragi íntegre dels jornals en la construcció d'un refugi a l'abril de 1938, que arribà a la quantitat de 100.000 pessetes.

Pel que fa a l'orientació dels espectacles, el comité tenia la responsabilitat de reconduir aquests cap a una acció educativa i pedagògica, perquè la revolució social que s'adnuïa havia possibilitat l'accés al teatre de un públic nou. A pesar d'aquestes intencions inicials, al 1937 es constata la triple funció que havien de complir els espectacles: recollir diners, arengar als de la reraguarda i entretenir els soldats que descansaven de la guerra. Tot això comportà que, progressivament, s'optara per un teatre intranscendent i frívol i un sens fi d'espectacles de varietats més sensuals que artístics.

Al mateix temps, la direcció renovadora dels espectacles propicià que les butaques i llotges dels teatres, fins aquell moment en poder de la burgesia, foren ocupades per un públic diferent on es barrejaven totes les classes socials i culturals, que, a poc a poc, fou substituït per un elevat contingent de militars de permís. Així, les primeres representacions es van convertir en festives exaltacions d'adhesió republicana, però amb el pas del temps la situació canvià i amb la intenció de posar fre als constants incidents que es produïen el governador civil disposà una sèrie de mesures que prohibien la interpretació

d'himnes oficials o l'entrada a les sales d'armes o objectes contundents.

Tots aquests factors provocaren que, a mitjans de 1937, diverses veus discordants recordaren al comitè la seua responsabilitat allixonadora en l'àmbit artístic, que havia estat sacrificada per l'aspecte econòmic. Es recordava que, excepte molt honroses excepcions, el balanç era groller i libidinós i no s'admetia com a excusa les dificultats per a trobar bones companyies teatrals, cosa que propiciava una constant circumval·lació de varietats. I encara menys s'acceptava que es contractaren aquests espectacles perquè ho demanava el públic, el qual havia demostrat la seua admiració pel teatre de caire revolucionari.

A pesar de totes les circumstàncies desfavorables, Castelló va poder acollir vetllades teatrals de qualitat; per això, a banda del teatre valencià escenificat per la companyia de Pepe Alba, els muntatges melodramàtics del conegut Enric Rambal, les comèdies frívoles i musicals, o els nombrosos espectacles de varietats, diverses representacions mostraren obres d'agitació política escrites abans i durant la Guerra Civil, estrictament compromeses amb la realitat com *Bazar de la providencia* d'Alberti, *El cuartel de la montaña* i *El frente de Extremadura* de Balbontín, *Teatro en la guerra* de Miguel Hernández, *Temple y rebeldía* d'Ernesto Ordaz, *Mi puesto está en las trincheras* de Luis Mussot i Segovia Ramos, o *¡Mañana estalla la guerra!* de Gorkin. Drames de principis de segle amb marcat contingut social com *El Cristo*

Teatro Municipal

CASTELLÓN
F. E. I. E. P. Teléfono 1718 U. G. T.

III

Gran Compañía de Comedias Valencianas
del notable primer actor

PEPE ALBA

III

Jueves 5 de Noviembre de 1936

**DEBUT DE LA
COMPAÑIA**

A las 6 de la tarde

El sainete en un prólogo y dos actos, el segundo dividido en cuatro cuadros, de José Soler Peris

Els Estudiantes

Gran éxito del popular Pepe Alba

REPARTO

Sara, Cubells; Isabel, Pepita Benavent; Malena, Baeza; Doña Matilde, Casemoves; Durán, Gallart; Estudiante n.º 29, González; Flor de Alameda, Cervera; Estudiante n.º 31, Gallart; Perico Pastrana, Pepe Alba; Enrique Pastor, Costa; Alvaro Mateu, Goda; Manolo Caneleta, Campos; Verga, Fabra; Fuster, Izquierdo; El tío Pere Pastrana, Cortés; Severino, Brú; Profesor, Gil; Un Bodel del Instituto, Brú; Un Sentimental, Gil; Un Camarero, Cortés; Un Guardarropa, Izquierdo; Otro Profesor, Cortés; Estudiante n.º 23, Fabra.

A las 9'30 de la noche

El camelo-drama en un prólogo y dos actos, de A. Sendín Galiana.

Els Papirosos

Otra creación de Pepe Alba

REPARTO

Olga, Benavent; Nela, Gallart; Doña Trinitat, Baeza; Felisitat, Casemoves; Clara, Cervera; La Comare, González; Don Onofre, Pepe Alba; Pascual, Cortés; Pau, Costa; Pere, Campos; Ferrándiz, Brú.

Moderno de Fola Igúrbide, *El señor feudal* de J. Dicenta o *Esclavitud* de José López Pinillos. Obres modernes d'intenció renovadora i de contingut divers com *Nuestra Natacha* de Casona, *Ligazón* de Valle-Inclán o el muntatge d'Altolaguirre, abans citat, de *Mariana Pineda*. I obres clàssiques contemporànies com *La malquerida* de Benavente, *Terra baixa* de Guimerà o *Espectres* d'Ibsen.

Resulta convenient matisar que algunes de les obres citades es van deure a la tasca altruista de les agrupacions d'aficionats, que participaren en tot tipus de festivals a benefici de les milícies antifeixistes, els hospitals de sang, els orfes dels milicians, la Creu Roja, la campanya pro Madrid, els nens refugiats, la comissió pro Komsomol, l'exèrcit popular, la biblioteca del cec, els mutilats de guerra, la subscripció pro refugis, etc. Molts dels seus membres, que provenien de les principals formacions artístiques de la dècada dels vint, com la "Peña Teatral" i la "Linares Rivas", al voltant del confederacionisme que propicià les noves circumstàncies, es reuniren en corporacions com l'Associació Local d'Artistes Teatral (que al 1938 apareixerà sota el nom de Quadre Artístic del Sindicat d'Espectacles Públics), el Quadre Artístic de l'Agrupació Socialista, el del POUM o l'agrupació artística "Cultura i Llibertat" formada a mitjans de 1937.

També en aquesta línia cal destacar la labor desenvolupada per la FUE (Federació Universitària Escolar) de Castelló, que a l'abril de 1937 va crear les Brigadas de Choque Culturales. Una iniciativa que seguia l'itinerari marcat per les Missions Pedagògiques que la II República va fomentar molt poc després del seu adveniment. Gràcies a la desinteressada participació dels estudiants de Magisteri de la capital, es van dedicar a portar l'empremta cultural als pobles més allunyats i necessitats de la província. Per tal de complir amb els objectius van comptar amb la col·laboració del Ministeri d'Instrucció Pública, que facilitava llibres de lectura, del de Propaganda, que subministrava cartells de contingut polític, i el d'Agricultura, que oferia fulls divulgatius. Amb un escenari desmuntable, acostumaven a actuar en les places públiques, encara que també ho van fer en sales de teatre i, fins i tot, en alguna església; i van ser un bon grapat els pobles que acolliren aquestes activitats (Xodos, Vilamalur, Vilar de Canes, Torre en Domènec, Culla, Benicàssim, Vila-real i la pròpia capital), a pesar de les dificultats de transport que trobaren els universitaris a causa de la difícil situació militar. El seu repertori estava compost de xarrades, recitals poètics, música, cors, titelles i teatre; entre el qual solien escenificar peces clàssiques castellanes (com *El médico a palos* arreglament de Moratín, o *el Paso de las aceitunas* de Lope de Rueda, obres adscrites a la línia de les Missions Pedagògiques), comèdies valencianes (com *L'agüelo i el gafarró* de Jesús Rivas Aràmbul) i teatre d'agitació política (amb les obres circumstancials de Miguel Hernández).

Amb l'arribada de les tropes franquistes desapareixen totes les innovacions revolucionàries; així el primer coliseu de la ciutat deixa d'ésser municipal i retorna als anteriors propietaris, al temps que recupera el nom de Teatre Principal. Durant els quasi deu mesos que resten de guerra, la sala alberga unes quantes funcions artístiques, la gran majoria de varietats, realitzades per aficionats locals, militars i membres de Falange.

Pràcticament totes les vetllades, convertides ara en manifestacions d'adhesió a la causa nacional, foren a benefici d'entitats adscrites a FET i de les JONS, com *Auxilio Social o Frentes y Hospitales*.

ELS ESPECTACLES A VILA-REAL

Durant els mesos previs a la contesa, la ciutat comptava amb un bon grapat de casinos, recintes i centres d'esbargiment de filiació diversa, que possibilitaven que la nit local tinguera força animació. En aquest sentit, cal nomenar el Casino Republicà, el dels Llauradors (conegut popularment com la Lleonera, per les seues portes amb forma de gàbia), el Casino Antic, el Gran Casino, el Casino dels Carlistes o Cercle Legitimista, el d'Esquerra Republicana, el Centre Obrer, el local de la Dreta Regional Agrària, el Sindicat d'Exportadors, el Casino del Sindicat Catòlic, el centre dels Lluïsos, el de la Societat Musical, el bar d'Els XIII etc. Amb la insurrecció militar i les següents transformacions socials, molts d'ells, els de tendències conservadores, romandran clausurats o requisats.

Dues n'eren les sales de cinema, el Saló Tàrraga i el Saló Els XIII; a banda d'una tercera ubicada a Les Alqueries, el Teatre-Cine València, que va tenir una tènue existència durant la contesa. El primer recinte continuarà amb la seua activitat durant tot el període bèl·lic sota la direcció del seu propietari Vicent Chust; mentre que el segon -després es tractarà la seua expropiació- funcionarà fins l'arribada de les tropes nacionals, ja que moments abans de l'evacuació de la ciutat es van inutilitzar les màquines projectores i es deixaren inservibles, i no es rehabilitaran fins després de l'acabament de la guerra. Es va donar la circumstància, tal i com relata Vicent Beltrán, director musical de la societat Els XIII, en les seues memòries autobiogràfiques⁵, que un mes abans d'iniciar-se els combats, l'agrupació havia adquirit, i pagat al comptat, a València tota la programació per a la temporada següent, amb un trenta per cent de descompte del valor. Quan el comitè incauta el local, la CNT es fa càrrec de la projecció de tot el repertori contractat, així com de la gestió de totes les recaptacions recollides. Per una altra banda, cal fer constar, encara que la proposta no va fructificar, que l'1 de juny de 1937⁶ un regidor va proposar que els dos cinemes passaren a dependre del Consell Municipal, per tal de treure'ls de les mans de la sindical i de tenir accés als diners que generaven.

Tres espais havien ofert durant molt de temps uns altres tipus d'espectacles; l'anomenat Cine Ferreres, que començà oferint pel·lícules de manera regular, però progressivament substituï aquesta activitat per dedicar-se als balls i a les funcions de varietats en les quals predominava l'aspecte sensual per damunt de l'artístic (encara en són molts els homes grans de la ciutat que recorden anècdotes sobre el lleuger vestuari de les artistes i la passional reacció del públic). Un altre era el Saló Bono, un cabaret amb tradició i continuïtat en les actuacions de marcat contingut eròtic. Per últim, el Parc d'Atraccions, un pati enmig del horts propietat de Vicent Saurí, el qual el va habilitar per a espectacles d'estiu, combats de boxa al principi i, temps després, agrupacions de varietats de línia frívola. Amb l'arribada de la guerra sols el primer local va mantenir una regular vigència

durant els primers mesos; els altres dos van romandre tancats. A pesar de tot, van sorgir diverses iniciatives per atenuar l'anodina situació, d'aquesta manera es van formar dues espontànies agrupacions d'adolescents, la Fab i la Dancing Boina, que es reunien en locals particulars per a fer balls amb gramola i divertir-se una estona. Per un altre costat, al juny de 1937⁷ el músic del Saló Bono, Agustí Pastor, aconseguia que li fóra cedit un piano dels que tenia en dipòsit el Consell Municipal amb la intenció d'organitzar balls dominicals, fet que aprofitaria l'aleshores regidor de Cultura per fiscalitzar l'espectacle i controlar l'ingrés de les quotes pro refugiats.

Pel que fa al teatre, abans que res cal assenyalar la tradicional afecció existent entre la gent del poble durant el primer terç de segle, ja que se solien muntar obres amb molta facilitat, generalment de contingut humorístic i en valencià, per representar-les tant a l'escenari d'un local com a altres improvisats al carrer o a les festes del masos; a banda

GASTOS	Pesetas	Cts.
Alquiler local.....	12	52
Fluido eléctrico.....	12	52
Alquiler películas.....	12	52
Operador.....	12	52
Taquillero.....	12	52
Imprenta.....	12	52
Facturaciones.....	12	52
Porteros.....	12	52
Acomodadores.....	12	52
Pianista.....	12	52
Artistas.....	12	52
Viajes.....	12	52
TOTAL.....	12	52

Yolanda Torruja
Villarinos
EMPRESA CHUST
Hoja núm. 1
Día 30 de Agosto de 1936
CLASE DE FUNCIÓN
Beneficio para las Melodías

Comunicat mijantçant el qual el saló-teatre "Els XIII" es posava a disposició de l'Ajuntament

de les acostumades representacions de contingut religiós per celebrar determinades festes com Nadal, Pasqua, etc. Quant a les sales que havien ofert teatre, al Saló del Gran Casino, durant els anys vint, a més de cinema, s'havia desenvolupat una activitat dramàtica molt important, amb nombroses escenificacions per part de companyies professionals, de les agrupacions amateurs de la capital i d'un quadre aficionat de la pròpia societat. Durant la guerra sols va funcionar com a casino. També des de la dècada anterior el Saló Tàrrrega havia albergat funcions artístiques, preferentment obres del gènere líric i alguns espectacles de varietats. Per una altra banda, al Centre Obrer es va portar a terme una interessant tasca durant els anys de la II República, es va habilitar un espai teatral i

amb un quadre aficionat dirigit per Pascual Cabrera, se solien representar obres de línia social escrites pel propi director. L'arribada del conflicte armat va desmembrar el grup artístic, ja que molts dels seus components van marxar al front. Per últim, el Saló Els XIII, inaugurat a les darreries del 1933, era el local per antonomàsia en aquest moment històric. A més d'ocasionals companyies professionals, hi actuava el quadre amateur de la societat que acostumava a escenificar sarsueles, teatre valencià i obres religioses. Amb l'esclat de la guerra, l'agrupació teatral també quedà inactiva.

Sens dubte, un dels fets més significatius d'aquest període en l'apartat artístic fou l'expropiació del Saló Els XIII. El 17 d'agost de 1936, el comitè antifeixista local li comunicava a l'aleshores president de l'Agrupació Coral, Santiago Vicent, la decisió de requisar el Saló Teatre en defensa i benefici de la cultura i de la pàtria. A partir d'aquest moment el recinte passà a anomenar-se Saló CNT, ja que la sindical anarquista es fa càrrec de la seua direcció amb el propòsit d'orientar els beneficis cap a les necessitats derivades de la guerra i de la revolució. Malgrat que la sindical no tenia una gran implantació en la ciutat abans de la contesa, l'important increment d'afiliats, les semblants mesures revolucionàries posades en pràctica en la província i la resta de l'estat i el fet que la UGT ja comptava amb un espai al centre obrer foren raons determinants perquè es produïra la incautació. Al mateix temps, la societat teatral i musical, de reconeguda tendència conservadora, quedava desarticulada, a banda que alguns dels seus membres se n'anaren a la guerra, desaparegueren o foren víctimes de la repressió inicial. A pesar de tota la desfavorable conjuntura, tot el personal empleat (taquillers, aposentadors, operadors, etc.) mantindrà el seu lloc de treball, tal i com recorda Vicent Beltrán el qual serà nomenat director del teatre, juntament amb Català Boix, el qual ocuparà el càrrec de cantor, amb la intenció d'aprendre els himnes revolucionaris i transmetre'ls al poble, el qual havia d'aprendre'ls. Tot això amb el propòsit d'ajudar a la causa republicana i donar la sensació de tranquil·litat i de cultura pel bé de la revolució.

Respecte a l'orientació que la sindical anarquista atorgà a la sala, al gener de 1938 el diari valencià *Fragua Social* (el requisat *Las Provincias*)⁸, publicava un informe de la Federació Regional d'Indústria i Espectacles Públics de Llevant (FRIEP-CNT) en el qual es destacava la gran tasca de superació industrial i artística que s'havia realitzat, i citava —entre altres localitats— a Vila-real, com un dels llocs on s'havien representat obres de marcat caràcter social. En veritat, els espectacles desenvolupats al poble durant aquest període no es poden qualificar, precisament, de revolucionaris, però la finalitat que els va promoure, i la coincidència ideològica de les dues entitats, facilitava que foren convertits en tal.

ACTIVITATS ESCÈNIQUES DURANT LA GUERRA CIVIL (1936-1939)

La primera funció artística de la qual es té constància durant aquest període es porta a terme al Saló Tàrrega la vesprada del diumenge 30 d'agost⁹, en plena efervescèn-

cia inicial de la contesa. A la vegada, serveix com a exemple de les dificultats que podien patir els pobles per trobar companyies teatrals o agrupacions que cobriren aquestes necessitats. Així, a benefici dels milicians s'oferia una heterogènia vetllada que constava de la projecció d'una pel·lícula espanyola (*Las águilas frente al sol*), dues actuacions de varietats per part d'artistes de la localitat: l'orquestra Los 6 y Jazz, que executava un petit concert, i el jove prestidigitador Ballester; i conclouïa amb l'estrena d'un reportatge d'imminent actualitat dirigit per Mateo Santos, *El movimiento revolucionario en Barcelona*, que recollia la situació de la capital catalana a partir de l'alçament militar i explicava com els anarquistes havien pres el poder. Aquesta és una de les escasses funcions de la qual es posseeixen dades econòmiques. Amb el local cedit per l'empresari, s'hi van concentrar més de 750 espectadors, llur assistència possibilità una recaptació bruta de 664'50 pessetes, ja que els tres mòdics preus oscil·laven entre 1 pesseta la butaca de preferència, 0'75 la danterana i 0'50 l'entrada general.

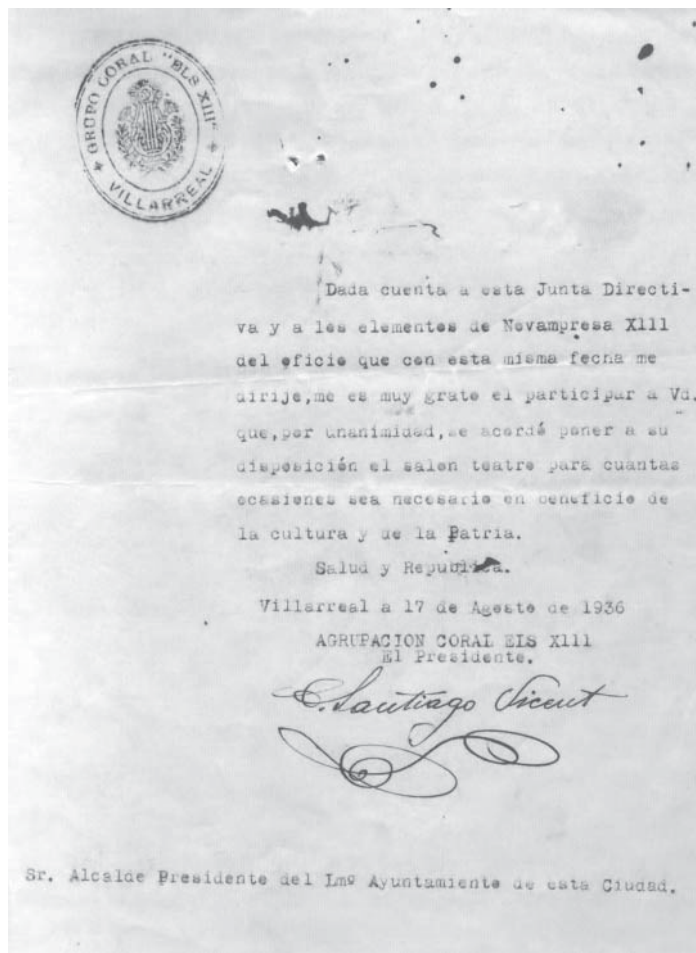

La bella cantant de Castelló, Rosita Monfort, era una assídua a Vila-real durant l'època.

Les següents notícies d'activitats escèniques, en aquest cas teatrals, no es realitzen en la ciutat, però sí que hi estan molt vinculades. Al fil dels festivals benèfics que es realitzen pertot arreu de la província per tal de recaptar diners per a les milícies populars; diumenge 6 de setembre una agrupació aficionada de la Vall d'Uixó¹⁰ representava al Teatre Líric d'aquesta ciutat, junt amb una obra valenciana, el drama social en un acte i en prosa *Los sin trabajo*, original de l'aleshores alcalde de Vila-real Pasqual Cabrera. Pocs dies després, concretament diumenge dia 20, es portava a escena la mateixa obra, junt amb dues breus comèdies valencianes; aquesta vegada era al centre obrer de Betxí¹¹, interpretada també per un quadre aficionat de la veïna localitat, amb la finalitat de recollir queviures per als mili-

cians. Com a anècdota, cal assenyalar que mentre es desenvolupava la vetllada va aparèixer el propi autor, que fou rebut amb molta simpatia i aplaudiments; i a manera de cloenda de l'acte, prèvia invitació, va accedir a l'escenari i dedicà unes paraules a tots els assistents sobre el moment històric (cal recordar la seua capacitat oratòria amb els continus mítings que oferia des de l'Ajuntament, fins i tot va instal·lar uns altaveus per al millor seguiment de la gent); acabà la seua intervenció dedicant un cant a l'obrer, ja que també posseïa una notòria vocació poètica. Amb tota seguretat, aquestes obres ja eren

conegudes per la comarca temps abans d'iniciar-se el conflicte bèl·lic, encara que es reposaven pel seu contingut reivindicatiu i per la intensitat del context; perquè Pasqual Cabrera, a més de fundador del PSOE local i secretari de la UGT, havia desenvolupat una intensa activitat teatral de tendència social, sobretot, durant els anys de la II República, i les seues creacions havien estat representades, tant a la pròpia ciutat com per diversos teatres de poblacions pròximes amb certa regularitat. Del seu prestigi i reconeixement en l'entorn

cultural de l'època se'n troba una altra significativa prova temps més endavant, quan el 16 de febrer de 1938 els membres de les Brigades Internacionals hospitalitzats a les vil·les de Benicàssim¹², per tal de commemorar els aniversaris de la proclamació de la I República i del triomf electoral del Front Popular en les eleccions de 1936, organitzen una funció dramàtica en l'habilitat Teatre Henri Barbusse, on el grup artístic espanyol posa en escena el drama social *Los sin trabajo*.

Cap a finals d'any es tenen noves dades d'activitats artístiques, les quals també s'inclouen dintre d'aquesta dinàmica; és a dir, amb motiu de complir-se l'onze aniversari de la mort de Pablo Iglesias, el grup de Pioners de Vila-real "Salut i Cultura"¹³, el qual també dirigia Pasqual Cabrera, iniciava una mena de gira per diversos pobles de la comarca, amb la intenció de tributar un homenatge al dirigent socialista i, a la vegada, mantenir viu el compromís polític entre la gent. Per tot això, l'agrupació, integrada per joves de la localitat, va celebrar una sèrie de representacions del drama Pablito el hosipeciano, original del mateix Cabrera, que recordava la dura infància del personatge. Les funcions es completaven amb una obra còmica (possiblement *El defecte de les llengües*) i un recital de poesies, totes elles del prolífic autor. Així, durant una setmana, que s'iniciava diumenge 6 de desembre a la Vilavella amb notable èxit, es representava a Nules el dia 10, a Onda l'endemà, a Betxí el dia 12, per acabar diumenge dia 13 a Les Alqueries (amb tota probabilitat al Teatre Cine València). És de suposar que també s'actuarià a la ciutat, però no hi ha constància escrita ni testimonis orals que ho confirmen.

Viernes 22 de Octubre de 1937

SALON C. N. T.

A LAS 9 Y MEDIA DE LA NOCHE

¡Gran acontecimiento artístico - musical y de Variedades!

En el que tomarán parte todos los artistas del «Grupo Artístico «CULTURA Y LIBERTAD» a beneficio de «Asistencia Social»

PROGRAMA

PRIMERA PARTE.—1.º Sinfonía por una estupenda orquesta.
2.º Canciones y bailes gitanos por el conocido estilista «CRESPO».
3.º Presentación del creador del baile americano ARMANDO MORENO.
4.º Aparición de la estrella de la canción, ROSITA MONFORT.
5.º Presentación del célebre recitador de poesías de García Lorca, MANUEL HERRERO.
6.º Presentación del gran estilista Criollo, MANUEL MASSO, con su orquesta típica.

SEGUNDA PARTE.—1.º Aparición del recitador poético «MIGUERRER».
2.º Presentación de la conocida y aplaudida tiple, PILAR VELLES.
3.º Presentación del conocido barítono «LLEO».
4.º Aparición de la inigualable y celebrada tiple, CARMENCITA FERNÁNDEZ.

GRAN FIN DE FIESTA

Maestros concertadores: PEPITO VAYA y CARLOS PASCUAL.

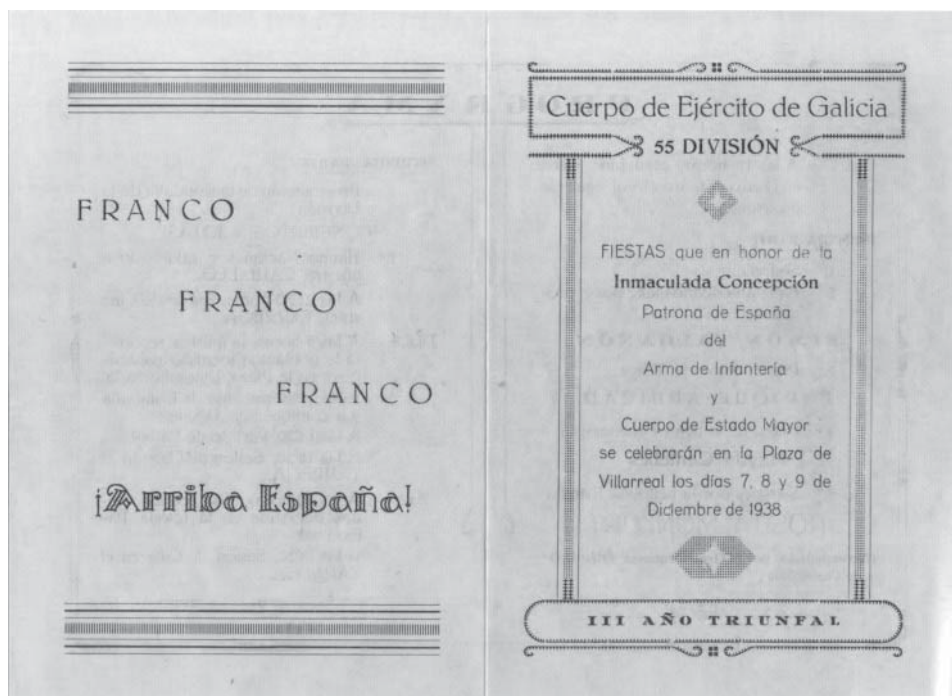
Todos los artistas de esta Agrupación, trabajan desinteresadamente en funciones benéficas, mereciendo el más encendido aplauso de gratitud por su labor altamente altruista y humanitaria.

CIUDADANOS: Dado el carácter benéfico de este festival y la situación tan necesitada en que se encuentran los miles de compañeros que atiende Asistencia Social y la carencia de recursos de ésta, esperamos una vez más de todos los villarrealeses y Fuerzas aquí establecidas, cooperen con su óbolo a la realización de estos continuados actos en beneficio de los necesitados, pues de esta forma, a la vez que pasan un rato de distracción por poco dinero, esparcen un espíritu de solidaridad y reconocimiento hacia los hermanos indigentes.

PRECIOS EN TAQUILLA.

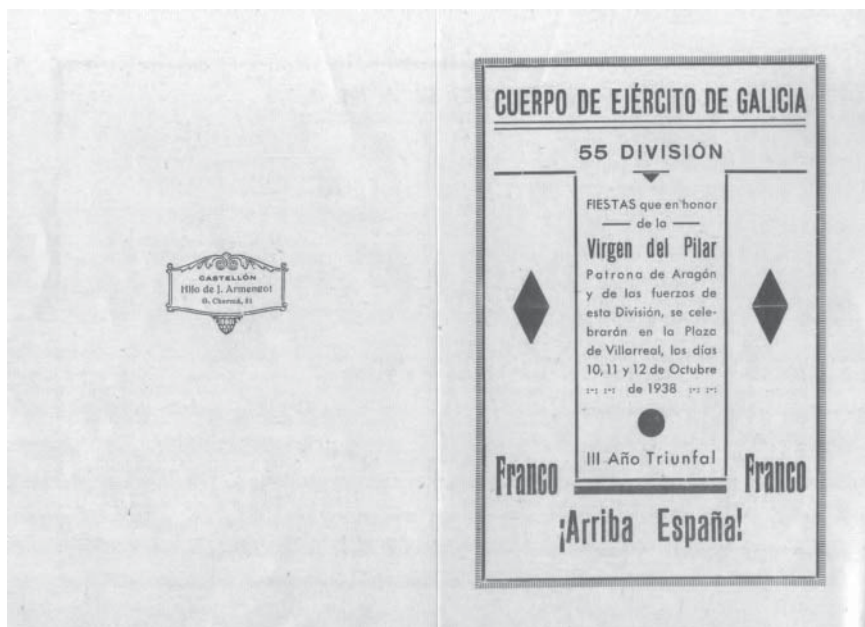
La primera funció de l'any 1937 arriba documentada de manera indirecta, ja que a finals de febrer el Govern Civil de Castelló¹⁴ rebia de les Joventuts Socialistes Unificades de Les Alqueries la destacada quantitat de 780 pessetes, producte d'una col·lecta i un benefici teatral (que presumiblement es realitzaria al Saló València) que se celebrà cap a la meitat del mes, i que es destinava a col·laborar en la subscripció popular oberta amb el propòsit de construir un nou Komsomol i oferir-lo a la Unió Soviètica. El Komsomol, un vaixell mercant rus carregat de queviures per a la zona republicana, fou enfonsat en les costes de l'estret de Gibraltar pels submarins feixistes, fet que ocasionà la mort a tots els seus tripulants. En aquell moment, la província (i tota la zona mediterrània) es trobava centrada en una multitud d'actes i festivals benèfics que possibilitaren la recaptació dels fons necessaris per a la reposició del buc. Malauradament no hi ha dades sobre les obres que componien el programa ni de l'agrupació que les va interpretar. A pesar de tot, la notícia serveix per a contextualitzar els canvis produïts entre les primeres funcions, destinades a ajudar i sufragar les milícies populars, i les més actuals, organitzades per comissions i entitats amb suport oficial. A més, des del punt de vista sociològic, resulta un altre exemple de la interacció entre el fet teatral i la realitat històrica.

Mentre, a la ciutat, per aquell temps, iniciava la seua activitat el quadre artístic format per ordre del Comité antifeixista. Sota la direcció de Vicent Beltrán, coadjuvat per Vicent Català Boix i Manuel Fenollosa, el grup es componia de joves procedents d'Els XIII (Conxita Estornell -coneguda com Tamar pel seu paper bíblic—, Maria Tellols, Consuelo Pons, Vicent Cantavella -recordat com Gedeon—, José Fuster, Pasqual Miró Bonet, José Maria Sanahuja, Pasqual Bellmunt Rius, Pedro i Pepito Ortells...), altres que

proposaren els membres del comitè i algunes joves dels evacuats de Madrid i Màlaga a més de la col·laboració del pianista Agustí Pastor. El conjunt s'instal·là a la casa social dels Lluïsos, on existia un saló amb escenari, tots dos de reduïdes dimensions, però que va permetre poder realitzar els pertinents assaigs en un cordial ambient. Les dades apunten que no en foren moltes les representacions realitzades al Saló CNT; V. Beltrán cita en les seues memòries¹⁵ (i José Fuster ho confirma amb el seu testimoniatge) dues sarsueles castellanes, *Los de Aragón* i *Los Gavilanes*, i un drama de tesi social del fecund Pasqual Cabrera, que constituí un èxit rellevant. Maria Tellols, aleshores jove integrant de l'agrupació, afegeix la representació després de l'estiu de dues operetes més, *La Dolorosa* (on ella va actuar de primera tiple) i *Tots a estirar de la manta*, obra escrita pocs anys abans per Enrique Ramon Perdiguer (un valencià establert al poble i membre també d'Els XIII) amb música de Vicent Beltran. Aquesta declaració es relaciona amb un acord del Consell Municipal del dia 30 de setembre¹⁶, quan aprova una sol·licitud del conseller de Cultura, Alexandre Navarro, que demanava el préstec d'un piano dipositat en l'església de la Sang, amb l'objecte de facilitar l'assaig als quadres artístics que es preparaven per a realitzar funcions teatrals amb la finalitat de recaptar fons per a ajudar els refugiats. Per acabar amb la tasca d'aquesta agrupació, cal ressenyar una de les seues últimes actuacions realitzada la vesprada d'un dels darrers diumenges de l'any, quan arribà al poble un Batalló d'Infanteria de Marina procedent de Cartagena, i les autoritats municipals van decidir retre un homenatge a les forces defensores de la pàtria amb una vetllada artística per als comandaments, instal·lats al xalet de la finca de Puchol; on es va desenvolupar la funció, que va incloure un poc de tot, és a dir, teatre, recital de poesies, música, cançons, flamenc, cants revolucionaris, etc.

Amb anterioritat a les últimes representacions descrites, concretament la nit del 25 de maig de 1937, la Comissió d'Assistència Social del Consell Municipal organitza al

Saló CNT un festival benèfic¹⁷, amb la finalitat de recollir diners per destinar-los a l'ajut dels nombrosos refugiats acollits al poble. L'acte va comptar amb dues parts; a la primera la banda de música local, dirigida pel mestre Goterris, ofería amb un gran èxit una selecció de les seues millors peces. A la vegada, el concert servia també per a presentar a la ciutat els nous components de l'agrupació musical, a la qual s'havien incorporat vint xiquets d'entre 10 i 12 anys, que, a causa de les circumstàncies, suplien les absències d'aquells que es trobaven al front o fugits. La segona part de l'espectacle s'iniciava amb l'actuació del guitarrista Mezquita; a continuació, la tiple Angelita Martínez, el tenor Mairal i el baríton José Villalba, amb l'acompanyament del professor de piano Vendrell, van interpretar un repertori líric compost de les romances de *Tabernera del puerto*, *Luisa Fernanda*, *Doña Francisquita*, *Katuska*, *La del manojo de rosas* i *La generala*. La crònica periodística parla d'un gran èxit artístic i econòmic, aspecte aquest que es va deure a la desinteressada participació de tots els artistes i a la molt nombrosa concurrència del públic, que va respondre a la convocatòria malgrat els continus bombardejos que en aquell moment patien la ciutat i la comarca i que intensificà el context de la vetllada, marcadament antifeixista.

Mesos després, en concret la nit de divendres 22 d'octubre, Assistència Social tornà a organitzar al Saló CNT una altra funció musical i de varietats de tarannà benèfic, per tal de continuar amb la tasca d'atenció als necessitats¹⁸. En aquesta ocasió actuaren,

també de manera altruista, els artistes del grup de Castelló "Cultura i Llibertat". El programa constava de dues parts; s'obria amb una simfonia de l'orquestra, amb Pepito Vayá i Carlos Pascual de mestres concertadors, i continuava amb les actuacions de l'estilista Crespo, que ofería cançons i balls gitanos, d'Armando Moreno (anys després, marit de Núria Espert i gerent del Teatre Principal) que feia una exhibició de ball americà, de la cantant Rosita Monfort, de Manuel Herrero, que recitava poesies de García Lorca, i de Manuel Massó i la seua orquestra, que interpretaven cançons criolles. Es completava la segona part amb el

Teatro Tárrega :: Villarreal

HOY VIERNES 17 de Marzo de 1939 -- A las 6'30 tarde y 9'30 noche

III AÑO TRIUNFAL

¡ÉXITO! ¡ÉXITO!

DESPEDIDA del interesante espectáculo de Variedades, compuesto por:

MAGDA GIMENO (Joven y bella canzonetista)
(Manipulador y malabarista con un repertorio original).

ROSITA MONFORT (Joven artista con sus estilos modernos)

HERMANOS NAVARRO

(Inimitables bailadores de jotas)

MERCEDES VECINO

(Bellísima canzonetista de voz de plata)

JASPE

(Dinámico animador y artista enciclopédico)

CONSUELO NAVARRO
CECILIO NAVARRO

(Únicos reyes y campeones de los cantos regionales aragoneses)

VEA Y OIGA

CECILIO NAVARRO

Nuestro estilista de jotas de la

Academia de Zaragoza

Un espectáculo alegre, dinámico y variado, a precios popularísimos

NOTA: Las funciones co-

recitador poètic Miguerrera, i les presentacions del baríton Lleó, i les tiples Pilar Bellés i Carmencita Fernández. Per acabar, tots els membres de l'agrupació van executar un celebrat final de festa. Les expectatives es van complir i el triomf va ser rotund.

Pocs dies després es realitza una altra funció artística a la ciutat, encara que la notícia que publica la premsa de la capital n'informa de manera indirecta, ja que en tractar els recents èxits del baríton castellonenc José Baeza en diversos festivals benèfics¹⁹, nomena una actuació a Vila-real, que es dugué a terme durant la primera quinzena de novembre, en la qual interpretà les millors peces del seu repertori, que es componia de fragments de sarsueles com *La linda tapada*, *El Platero*, *La Parranda*, *La del Soto del Parral*, *El manojo de rosas* i *Katuska*. Encara que no hi ha dades que ho confirmen, aquesta actuació podria estar vinculada amb la constitució d'una Comissió d'Ajuda a Madrid, que, en la sessió del Consell Municipal del 26 d'octubre²⁰, anunciava l'organització de diversos actes amb l'objectiu de recaptar fons per recollir i enviar queviures a la capital de la República.

La darrera funció sota el govern republicà es realitza al Saló CNT la vesprada de diumenge 4 de març de 1938, amb el front de guerra molt prop de la província, i va comptar amb la participació de les Brigadas de Choque Culturales de la FUE de Castelló²¹. Possiblement, suposa la representació teatral més significativa, d'entre les que la ciutat acull durant aquest període històric. Organitzada pels universitaris de la capital, amb el patrocini del Comissariat de l'Escola de Transmissions ubicada en el convent dels carmelites; la sessió es va iniciar amb els parlaments d'un membre de la FUE de Transmissions, del responsable dels quadres artístics castellonencs i del comissari de l'acadèmia militar, els quals van explicar el propòsit de l'acte i van arengar el públic, que omplia la sala, per a la consecució de la victòria final. Seguidament, els joves actors i actrius posaven en escena una peça del teatre clàssic castellà, el *Paso de las aceitunas*, de Lope de Rueda; i tres breus exemples del teatre de circumstàncies, *El hombrecito*, *La cola* i *Los sentados*. Es completava la vetllada amb una selecció musical, interpretada per la jove pianista Rosario Gallart, un recital de poesies a cura dels propis estudiants i, per acabar, els cors entonaven diverses cançons. La rellevància de la funció ve donada pel caràcter avantguardista de les tres obres circumstancials, que, juntament amb *El refugiado*, formen part del *Teatro en la guerra* de l'alacantí Miguel Hernández. Creades al 1937, pertanyen al tipus de teatre d'urgència, de contingut polític, que es desenvolupà a la zona republicana durant la contesa, amb la finalitat de despertar la consciència del poble. Així, *El hombrecito* mostra com un adolescent recrimina a sa mare el poc entusiasme per la causa popular. *La cola* presenta un indecís i derrotista diàleg entre unes dones que esperen el racionament de carbó, a les quals una vella dona una lliçó de dignitat i valentia. *Los sentados* tracta dels homes que continuen indiferents davant de la guerra. Com indica R. Marrast²², són obres que recorden les primeres experiències del teatre revolucionari soviètic; i presenten uns trets molt determinats: trama molt senzilla; ús de personatges tipus, sense noms ni caracterització; judici dramàtic, és a dir, una idea elemental és desenvolupada a través del diàleg; composició a partir d'eslògans polítics, fragments de discursos o lemes, cançons populars, etc.

Quatre mesos després de l'arribada de les tropes nacionals, es realitza la primera funció artística, que, organitzada i preparada pels militars, es porta a terme la vesprada de dimarts 11 d'octubre de 1938, dintre d'una sèrie d'actes que formaven part de les festes en honor de la Mare de Déu del Pilar, patrona d'Aragó i de les forces de la 55 Divisió del Cuerpo de Ejército de Galicia²³, unitat victoriosa a la plaça de Vila-real i encarregada d'aquest sector, després de la mobilització de les forces franquistes davant l'ofensiva republicana a l'Ebre. Així, en el Saló Els XIII (una vegada desproveït dels lligams llibertaris) es presentava una vetllada que a la seua primera part va incloure un concert per la Banda de Música del Cuerpo de Ejército de Galicia, el quadre flamenc del Niño de Cazalla, una exhibició de ball americà (claqué) pel professional Simón Valgañón, la presentació de la cantant local Maria Tellols, que, amb la música del guitarrista Santiago Revuelta, va interpretar tangos i flamenc, i l'actuació de l'estrella de les varietats Rosita Monfort. Acompanyava els artistes l'orquestra Orpheo, titular del Teatre Principal de Castelló. A la segona part, Justo Oliván interpretava *Las botas crujideras*, un monòleg aragonés molt apropiat per a la celebració, i es presentava al públic la Rondalla de la Divisió amb un concert integrat per ranxeres i jotes. L'acte, al qual acudí el general Aranda, acabava amb l'himne nacional i la salutació al *Caudillo*, les noves formes d'exaltació patriòtica.

A penes dos mesos després es commemorava una altra festivitat religiosa, en aquest cas la Immaculada Concepció, patrona d'Espanya i de l'Arma d'Infanteria, amb una altra vetllada artística, novament organitzada per la 55 Divisió del Cuerpo de Ejército de Galicia²⁴. Amb la presència de l'estat major de la citada divisió, amb l'assidu general Aranda al cap, el Saló Els XIII és testimoni, la vesprada de dimecres 7 de desembre, d'una funció molt semblant a l'anterior, que es va compondre de les actuacions del ballarí Simón Valgañón, del tenor Enrique Archicad, de la cantant Magda Centelles i de l'artista de varietats Rosita Monfort; tots els números van estar amenitzats per l'orquestra Orpheo. La segona part del programa va córrer a càrrec de la Rondalla de la Divisió (dirigida ara per Vicent Beltrán), que oferí un recital a base de jotes i peces de sarsuela. La sessió va finalitzar amb la corresponent interpretació de l'himne nacional i les entusiàstiques salutacions a Espanya i al *Caudillo*.

Amb l'arribada del Nadal, alguns antics membres de l'encara desarticulada Agrupació Coral Els XIII (que no es reconstituirà legalment fins al maig de 1939) van tenir la idea de recuperar la tradició d'escenificar el naixement²⁵. Així, gràcies a la desinteressada dedicació de V. Beltran, Enrique Martí i Conxita Dembilio (*la Borilla*), junt a l'activa participació de molts joves de la localitat, es van realitzar al saló de la societat diverses representacions del *Betlem*, molt probablement la versió del P. Félix, que havia estat muntada anys abans pel grup d'Els XIII. Les funcions van tenir un notable èxit entre els veïns, però, sobretot, entre els soldats que romanien al poble, que es van atabalar davant de la bellesa de la jove actriu (Maria *la Carnissereta*) que interpretava el paper de Mare de Déu.

L'èxit de les representacions nadalenques va animar els abans esmentats en el muntatge d'alguna altra obra, però les circumstàncies, sobretot l'absència d'elements, ho

va impedir. A pesar d'això, poc de temps després, V. Beltrán, en els seus escrits autobiogràfics²⁶, relata la realització d'una vetllada de caràcter particular, que va estar organitzada per l'estat major militar en honor del general Aranda, molt aficionat a les funcions artístiques, i que es desenvolupà en el seu quarter general, ubicat en una de les vil·les de Benicàssim. La vetllada va comptar amb la participació de la Rondalla de la 55 Divisió, que dirigia el propi Beltrán, l'actuació de la cançonetista Maria Tellols, un recital poètic per part de dues senyorettes i un concert de piano del soldat Carlos Arijita (prou conegut en els ambients artístics del poble), que va interpretar la *Rapsòdia Hongaresa núm. 2*. Després de les felicitacions, la sessió finalitzà amb un distés ball, amb el qual tothom celebrà l'èxit de la jornada.

La següent funció registrada es porta a terme la vesprada de dilluns 27 de febrer de 1939, quan visita la nostra ciutat el Teatro de Campaña de la Delegación Nacional de Frentes y Hospitales (organisme adscrit a Falange), que es trobava realitzant algunes funcions en els hospitals i campaments del front de Castelló²⁷. Es va tractar d'una vetllada molt heterogènia, i prou diferent a les realitzades fins aleshores; ja que es va compondre de les actuacions de Ralph, un il·lusionista que combinava números de prestidigitació, ventrillòquia i faquirisme; de Liansacor, un musculós senyor que executava exercicis de força; i d'Enrique Rodri Mur i la seua orquestra, un recitador i músic de la madrilenya Radio España, que complia les obligacions militars a la província i que acostumava a participar en els festivals benèfics de la capital amb molt d'èxit aleshores. La funció va tenir una gran acceptació entre els soldats i els veïns que acudiren nombrosament al Saló Els XIII, els quals tributaren repetides ovacions als participants.

Molt a prop de concloure la guerra es troba el darrer espectacle realitzat, en concret una funció de varietats, que s'acomiadava de la localitat divendres 17 de març amb una doble funció, vesprada i nit²⁸. El programa estava format per la jove cançonetista Magda, el manipulador i malabarista Gimeno, la popular artista castellonenca d'estil modern Rosita Monfort (ara ja com a professional), els balladors de jotes germans Navarro, la cançonetista Mercedes Vecino, l'animador Jaspe, i els reis dels cants regionals aragonesos Consuelo Navarro i Cecilio Navarro (aquest últim, mestre de jotes de l'acadèmia de Saragossa). La novetat d'aquest dinàmic i alegre espectacle (així s'anunciava) que va actuar al Saló Teatre Tàrraga radicava en el fet que es tractava de la primera iniciativa privada del període, i, lògicament, l'agrupació estava composta per artistes professionals. La gerència va fixar uns preus molt populars, conscient de les penúries econòmiques que patia la població.

Com a cloenda, cal dir que malauradament no es poden consignar amb exactitud totes les representacions teatrals i artístiques portades a terme durant aquest període, perquè en degueren ser més de les aquí esmentades. Les que hi ha constataades serveixen per oferir una aproximació als fets artístics del moment, als gustos de la gent, a les dificultats per trobar espectacles, és per això que s'hi han precisat quasi totes les dades, i, sobretot, les de les causes sociològiques que les motivaren (beneficis, celebracions, etc.) i de les circumstàncies en les quals es desenvoluparen, perquè acabaven convertint-se en

espontànies manifestacions polítiques amb exaltacions de les respectives ideologies i enardides adhesions a les causes corresponents. A la vegada, mostren que la nostra ciutat, encara que a molt petita escala, també viu tot allò que es desenvolupa a la resta de l'estat: les funcions improvisades, els festivals benèfics, les brigades culturals, el teatre d'agitació política, les vetllades commemoratives, les funcions d'esbargiment de Falange, etc.

No seria just acabar sense dedicar aquestes pàgines a aquelles persones, testimonis directes de la guerra, que amablement han aportat les seues valuoses vivències i records, com Pasqual Batalla Castillo, Dolores Llorens Clemente, Antonio Pitarch Asensio, Rosario Font Manzano, José Fuster Ferrer, Maria Tellols (*la Caragoles*), Domingo Font Manzano i Rosita Monfort, magnífica artista, així ho glossen les cròniques periodístiques, i meravellosa persona que ha prestat una inestimable col·laboració facilitant informació i molts programes de mà de l'època.

NOTES

- (1) BOSCH, Aurora: "La guerra civil en el País Valenciano", *La guerra civil española*, València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1984, pàg. 20-25.
 FURIÓ, Antoni: *Història del País Valencià*, València, Eliseu Climent, editor, 2001, pàg. 596-609.
 PAGÈS, Pelai: *La guerra civil (1936-1939)*, Barcelona, Editorial Barcanova, 1993.
 PANIAGUA, Javier: *España: siglo XX (1931-1939)*, Madrid, Grupo Anaya, 1999, pàg. 66-89.
- (2) Actes de les sessions municipals 1936-1939, Arxiu Municipal de Vila-real.
 DOÑATE SEBASTIÁ, José María: *Primavera caliente (Recuerdos de la guerra civil)*, Vila-real, Cadafal. Butlletí informatiu de festes, setembre 1989.
 - *Primavera caliente (II). Recuerdos de la guerra civil*, Vila-real, Cadafal. Butlletí informatiu de festes, maig 1990.
 - *Primavera caliente (III). Recuerdos de la guerra civil*, Vila-real, Cadafal. Butlletí informatiu de festes, setembre 1990.
 Heraldo de Castellón, 1936-1938.
 El Mediterráneo, 1938-1939.
- (3) MARRAST, Robert: *El teatre durant la guerra civil espanyola. Assaig d'història i documents*, Barcelona, Publicacions de l'Institut del Teatre, 1978.
 MUNDI, Francisco: *El teatro de la guerra civil*, Barcelona, Promociones y Publicaciones Universitarias, 1987.
 OLIVA, César: "El teatro español durante la Guerra Civil", *El teatro desde 1936*, Madrid, Editorial Alhambra, S.A., 1989, pàg. 3-66.
 SÁNCHEZ VIDAL, Agustín: "La literatura en la guerra civil. Teatro" *Historia y crítica de la literatura española. Época contemporánea: 1914-1939*, Edición de Víctor García de la Concha, Barcelona, Editorial Crítica, S.A. 1984; pàg. 771-781.
- (4) Actas de la Asociación de Dependientes de Espectáculos Públicos de Castellón, Archivo General de la guerra civil española, Salamanca.
 BLASCO, Ricard: *El teatre al País Valencià durant la guerra civil (1936-1939) II*, Barcelona, Curial Edicions catalenes,

1986, pàg. 15-32.

Heraldo de Castellón, 1936-1938.

El Mediterráneo, 1938-1939.

TIRADO, José Luis: *El Teatro Principal de Castellón 1894-1994*, Castelló, Ajuntament de Castelló, 1995, pàg. 201-206.

- (5) BELTRÁN, Vicent: *Narraciones históricas de mi vida, Els XIII i Coral Polifónica "Francisco Tárrega"*, Vila-real, inèdita, 1984, pàg. 57-59.

(6) Acta de la sessió municipal, 1 de juny de 1937, foli 38, Arxiu Municipal de Vila-real.

(7) Acta de la sessió municipal, 1 de juny de 1937, foli 39, Arxiu Municipal de Vila-real.

(8) Fragua Social, *En pro de la dignificación del Espectáculo Público*, 9 de gener de 1938, pàg. 2.

(9) Programa de mà, Arxiu Municipal de Vila-real.

(10) Heraldo de Castellón, *Acto benéfico*, 11 de setembre de 1936, pàg. 4.

(11) Heraldo de Castellón, *Bechí por la causa*, 23 de setembre de 1936, pàg. 4.

(12) Heraldo de Castellón, *Conmemoraciones de febrero*, 17 de febrer de 1938, pàg. 4.

(13) Heraldo de Castellón, *Homenaje a Pablo Iglesias*, 8 de desembre de 1936, pàg. 2.

(14) Heraldo de Castellón, *Gobierno Civil*, 26 de febrer de 1937, pàg. 2.

(15) BELTRÁN, Vicent: op. cit., pàg. 59-60.

(16) Acta de la sessió municipal, 30 de setembre de 1937, foli 37, Arxiu Municipal de Vila-real.

(17) Heraldo de Castellón, *Función benéfica*, 27 de maig de 1937, pàg. 4.

(18) Programa de mà, Col·lecció privada de Rosita Monfort.

(19) Heraldo de Castellón, *El barítono Baeza*, 17 de novembre de 1937, pàg. 4.

(20) Acta de la sessió municipal, 26 d'octubre de 1937, foli 56, Arxiu Municipal de Vila-real.

(21) Heraldo de Castellón, *Los estudiantes de Castellón atentos a la guerra*, 9 de març de 1938, pàg. 4.

(22) MARRAST, Robert: op. cit., pàg. 221-222.

(23) Programa de mà, Col·lecció privada de Rosita Monfort.

(24) El Mediterráneo, *Fiestas en Villarreal*, 8 de desembre de 1938, pàg. 3.

(25) BELTRÁN, Vicent: op. cit., pàg. 61-62.

(26) BELTRÁN, Vicent: op. cit., pàg. 62-63.

(27) El Mediterráneo, *Teatro de Campaña*, 28 de febrer de 1939, pàg. 3.

(28) Programa de mà, Col·lecció privada de Rosita Monfort.

3

Santiago Vilanova Añó

PENSAR LA CIUTAT PER A LES PERSONES, EL PROBLEMA DE LA MOBILITAT A LA PLANA DE CASTELLÓ

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA

facsa

Agua Potable
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

En aquest article ens agradaria plantejar el tema de **la mobilitat** com a un dels aspectes que més afecta la vida diària de multitud de persones del nostre entorn: la comarca de la Plana. El tema de la mobilitat, tant a dintre del nucli urbà concret, en el nostre cas la ciutat de Vila-real, com en l'aspecte més general que és la mobilitat entre nuclis poblacionals de la comarca és un dels aspectes que més problemes està plantejant en el dia a dia ciutadà, ja que gairebé diàriament es fa present per un nombre creixent de persones.

Que les ciutats de la Plana es troben cada vegada més organitzades-desorganitzades en funció del cotxe particular és quelcom que està ben clar: no descobrim la lluna, ara. Que els diferents nuclis de la comarca no es troben exactament units, però sí força pròxims entre ells, és quelcom que sembla evident. Amb una població de 300.000 habitants entre Nules al sud i Benicàssim al nord i tenint com a destacats, evidentment, Vila-real que amb 50.000 habitants *de facto* és el nucli industrial prioritari i Castelló que amb 150.000 habitants és el nucli polític i comercial destacat, la nostra s'estructura com una de les comarques més dinàmiques del País Valencià pel que fa al potencial industrial i d'inversions. Però aquest fet, certament positiu, planteja al mateix temps problemes que convindria tenir presents.

En aquestes línies voldríem, a més, fer esment d'un altre aspecte: aquell que fa referència a la mobilitat al si de la ciutat de Vila-real.

Com resoldre els problemes de mobilitat? De quina manera encarar-los a mitjà termini? És convenient seguir prioritant els vehicles particulars? De quina manera han tractat de resoldre aquestes problemàtiques a altres llocs d'Europa? Quina utilitat pot tenir el ferrocarril? És necessari que el ferrocarril estiga lluny dels nuclis urbans?

Un exemple concret: el “*call a bike*” a les ciutats alemanyes

M'agradaria plantejar un exemple pràctic: el de les ciutats alemanyes. La companyia alemana “Deutsche Bahn”, l'equivalent per entendre'ns a la RENFE espanyola, ha posat en marxa una iniciativa per fomentar el transport net al país que consisteix en el següent: ha adquirit dues mil bicicletes de disseny futurista i les ha repartides per les diferents estacions de la ciutat de Berlín. Es tracta de llogar-les. L'objectiu és doble: d'una banda fer publicitat de la companyia i en segon lloc desenvolupar el que ells anomenen “la nova cultura del desplaçament”.

Aquesta no era la primera vegada que aquest sistema es posava en funcionament, doncs ja s'havia experimentat a la ciutat de Munich i, abans, a diverses ciutats holandeses. El client quan arriba al lloc on estan situades les bicicletes truca per un telèfon habilitat i diu el seu número de targeta electrònica, d'aquesta manera pot llogar el vehicle amb un cost reduït i quan arriba al seu punt de destinació tanca amb el cademat la bici a una senyal de circulació i trucant a la casa mare de l'empresa diu en quin lloc es troba el vehicle. Paga únicament el temps que ha utilitzat la bici. Els usuaris són persones entre 18 i 25 anys i ara mateix a Berlín el sistema compta amb 5200 clients fixos que gaudeixen de descomptes addicionals.

Posem ara un exemple casolà: desplaçar-se de la casa pròpia a la seu de la Universitat Jaume I. En aquest cas alguns, pocs per desgràcia, dels meus exalumnes estan utilitzant aquest sistema. Es tracta de l'ús combinat de tren de rodalies i bicicleta. El recorregut s'efectua de la següent manera:

- de la llar pròpia a l'estació de Renfe. Nules i Vila-real són en aquest sentit les dues estacions més favorables, ja que són les que es troben a dintre dels nuclis urbans respectius.
- De l'estació de Vila-real o Nules fins a l'estació de Castelló, amb els trens de rodalies que tenen una freqüència de 30 minuts. S'entén que la bicicleta viatja amb ells o elles.
- De l'estació de Castelló, pel carril bici habilitat, fins a la porta de la facultat universitària (temps aproximat set minuts).

Tot plegat aquest sistema de traslladar-se pot reduir el temps a vint minuts si hom coneix bé l'horari dels trens.

Però, en general els alumnes universitaris solen fer ús del cotxe propi, la majoria de vegades comparteixen l'ús del vehicle amb altres companys i sempre que siga possible pel tema de la compatibilitat dels horaris.

Ara bé, quins avantatges presenta el tipus de transport que hem anomenat “*call a bike*” (literalment es pot traduir per “avisa una bici”) i també quins desavantatges?

- en primer lloc, la salut: no hi ha dubte que manejar les cames és fer esport
- en segon lloc, un cost reduït, molt més barat que la benzina del cotxe propi
- En tercer lloc, estalvia una major densificació del trànsit a la comarca
- Per últim, no hi ha dubte que és molt més net i menys contaminant que el vehicle particular

Ara bé els desavantatges també s'haurien de fer palesos :

- primer cal una certa forma física, de manera que els joves poden fer això però més difícilment la gent de més edat
- En segon lloc, no es pot fer o es pot fer amb més entrebancs en cas de pluja
- Però a ningú se li escapa que amb un clima com el mediterrani aquest impediment es dona poques vegades a l'any
- En tercer lloc, val a dir que si foren molts els que practicaren aquest sistema RENFE tindria problemes per deixar pujar totes les bicicletes al seus combois, o bé hauria d'habilitar més vagons a determinades hores
- Però, sobretot, el principal problema que troben els usuaris és la perillositat que troben a dintre les ciutats on no són respectats pels conductors de vehicles particulars ni troben itineraris adients

Si hem plantejat aquest exemple concret és pel fet de deixar ben clar que no seria una utopia incentivar la major utilització d'un sistema de transport barat com és la bicicleta. El model de ciutat mediterrània, allò que hom anomena pels especialistes **“ciutat densa mediterrània”**, es caracteritza per ser una urbs molt integrada, amb una necessitat de la mobilitat molt menys intensa que les ciutats nord-americanes o canadenques i amb unes distàncies més curtes entre la casa i el treball. En aquest aspecte és interessant llegir la intervenció de Joan Clos, alcalde de Barcelona, a la London School of Economics del febrer de 2003 (Font *La Vanguardia* 8 de febrer del mateix any).

El clima nostre, les distàncies relativament curtes i la planura en el relleu de tota la nostra comarca, permeten amb facilitat l'ús de la bicicleta. Però és que, a més, elegir, triar, optar per la bicicleta o per la utilització del cotxe no és una decisió políticament neutra. Ni econòmicament neutra, com veurem a continuació.

En aquest sentit un especialista nord-americà Arthur Nelson del “Lincoln Land Institute”¹ ha analitzat el model de creixement d'algunes de les ciutats americanes entre mitjans de la dècada dels vuitanta i mitjans de la dècada dels noranta mitjançant nombrosos indicadors ambientals i econòmics. En concret ha comparat els models de Portland (Oregó) i Atlanta –la ciutat on es troba la casa mare de la Coca-Cola. No ens podem estalviar analitzar els resultats tot tenint en compte que mentre Portland va optar per un creixement sostenible basat en el transport públic, Atlanta no va tenir en compte aquest problema :

Indicador	Portland	Atlanta
Creixement demogràfic	26%	32%
Creixement de l'ocupació	43%	37%
Renda	72%	60%
Contribució territorial	- 29%	22%
Km recorreguts pels vehicles	2%	17%
Vehicle amb un sol ocupant	- 13%	15%
Temps d'anada de la casa a la feina	- 9%	1%
Contaminació atmosfèrica per ozó	-86%	5%
Consum energètic	- 8 %	11%
Qualitat dels barris segons són percebuts pels seus habitants	Increment19%	Decreixent 11%

Font . Nelson, A.C. *Regulations to Improve Development Patterns*. Citat per L.Brown *Ecoeconomia*. pàg 191

Tal com podem observar, el creixement demogràfic i de l'ocupació fou gairebé idèntic en tots dos casos, però si allò que analitzem són altres indicadors com ara contaminació, consum energètic, km recorreguts pels vehicles o qualitat dels barris, la diferència és fonamental a favor del model de sostenibilitat de Portland. **M'interessa destacar, però, un indicador: el de la contribució territorial, els impostos.**

Si observem els impostos, mentre en un cas van baixar un 29%, en l'altre es van incrementar un 22% i això, per quin motiu? Doncs a ningú no se li escapa que els cotxes necessiten vials, de vegades molt amples i als EUA aquestes autovies i carrers amples s'han de fer —com a tot arreu— a base d'impostos.

El conflicte inherent entre ciutat i cotxe s'ha fet palès. Els ecoeconomistes, al front dels quals cal remarcar la feina divulgativa de Lester Brown ², estan insistint cada vegada més en aquest aspecte que ara ofega les grans ciutats, però que aviat ofegarà també les ciutats mitjanes com la Plana.

El transport públic a la Plana de Castelló

Arribats a aquest punt de la nostra argumentació sembla clar que la prioritització del transport públic és *a priori* més neta i més barata. Ara bé, quin transport públic?

La utilització de l'autobús convencional entra en competència directa amb el cotxe particular: ocupa el mateix espai físic a dintre de la calçada. Llavors ens trobem en què aquest no resulta un sistema eficient a la pràctica, ja que anar de Vila-real a Castelló suposa, sí, una millora de la contaminació ambiental, però no pas de temps. És per això que els especialistes tornen ara la seua mirada cap al tramvia: cap a la "Panderola moderna". Ressuscitar el trenet més típic de la comarca és una proposta que s'ha fet ja des de diversos àmbits. Unir els diferents pobles de la comarca tal com es feia ara fa quaranta anys, amb els sistemes actuals tecnològicament molt eficients, clar, és una opció molt interessant.

Però hi ha encara un altra opció: **la via de RENFE que ara existeix**. En els darrers mesos i a la ciutat de Vila-real en concret hom ha iniciat un debat (en el qual per cert sols han dit la seua els polítics) sobre la conveniència o no, sobre la necessitat o no, del trasllat de la via del tren actual, la línia Barcelona-València, més a l'est de l'actual N-340, com a conseqüència de la possible construcció (dic de la possible, no ho veig encara com a probable) de la línia de l'AVE entre Castelló i Madrid.

Caldria sobre aquest tema fer diverses reflexions, sempre molt provisionals i subjectes a tot tipus de matisacions):

- En primer lloc, val a dir que una infraestructura com la de l'AVE és de tal naturalesa que molt difícilment és compatible amb una plataforma de línia fèrria convencional (situades una en paral·lel a l'altra em referesc). Qui pense que un tren com ara el Madrid-Sevilla es pot situar al costat mateix d'un tren com els convencionals s'equivoca.
- En segon lloc, un possible tren d'Alta Velocitat no tindria aturada a Vila-real, lògicament seria a Castelló on pararia. Per això traslladar la via actual molt lluny del nucli urbà per "lligar-la" per dir-ho així a la possible via del tren ràpid no té sentit. O dit d'altra forma, **seria una mala solució allunyar la via dels ciutadans que la utilitzen**. Tractar-ho de vendre com a una estació conjunta Burriana-Vila-real, com ha tractat de fer-ho l'alcalde actual de Vila-real, què vol dir? que l'estació de Les Alqueries desapareixeria? No sembla que el problema quede gaire resolt.

Ara bé, una qüestió diferent és que hom pretenga alliberar terreny que esdevindria urbà per poder seguir creixent, la ciutat de Vila-real. En aquest sentit potser un soterrament fera el mateix paper i podrien també utilitzar-se els solars amb un sentit urbanístic.

De tota manera fa falta més debat. No sols de polítics, també de geògrafs, de constructors, de promotors, d'enginyers, etc. I analitzar els exemples del que s'ha fet en altres llocs. De tota manera queda temps per al debat, *"las cosas de palacio van despacio"* i la línia de l'AVE encara tardarà uns quants anys a arribar. No exagerem. De fet mentre redactem aquest article apareixen notícies a la premsa (*La Vanguardia* 27 de febrer de 2003) que expliquen que el Partit Popular al Senat de Madrid ha refusat una moció del grup Entesa Catalana del Progrés per tal d'incloure al seu Pla d'Infraestructures 2000/2007 la construcció d'una línia AVE entre València i Barcelona. Lògicament açò afecta el tram entre València i Castelló.

D'altra banda aquesta notícia quadra bé amb informacions que ens han fet arribar membres de la Universitat Politècnica de València en el sentit que una vegada passades les eleccions autonòmiques de maig d'enguany, el projecte AVE entre la capital autonòmica i Castelló seria *"oblidat en el limbo de los justos"*. Potser fóra bo recordar que tot el que no siga un programa radial de transports entre Madrid i *"provincias"* tendeix a ser obviat pels partits polítics estatals.

No perdem de vista, però, que el tren actual ens uneix a Castelló amb 5 minuts i amb València –amb el centre de la ciutat de València– en cinquanta cinc minuts; tot això sense contaminar massa i amb una capacitat de viatgers molt i molt gran. **És a dir, el ferrocarril es mostra com el més eficient dels transports, ara per ara i amb el traçat actual i sense haver de construir cap línia que destrosse el paisatge**. Per això en tot

cas el que caldria a determinades hores (de cinc a nou del vespre, per exemple) seria incrementar els trens “llançadora” entre Nules i Castelló com a mínim, al mateix temps que millorar l’enllaç entre l’estació de Castelló i el centre comercial de la mateixa ciutat. Aquesta ximple actuació milloraria molt el trànsit en aquestes hores punta de cada dia a la comarca.

En conclusió caldria afirmar que donar prioritat al ferrocarril –o tramvia– i en concret al transport combinat ferrocarril-bicicleta estaria en consonància amb el Llibre Verd sobre l’Energia de la Unió Europea (2000) que pretén corregir l’actual situació de dependència d’Europa respecte als hidrocarburs. Pensem que el petroli ve a representar el 41% del total de consum energètic europeu i que els propers anys la dependència serà més alarmant. No tenim petroli i els dos sectors que més creixeran –consum domèstic i transport– depenen en una proporció excessivament elevada dels hidrocarburs. Els temps que vénen són incerts i Europa no es pot permetre el malbaratament energètic que fan altres. Altres que, per cert, i en cas de necessitat, tenen exèrcits poderosos, que poden utilitzar.

La mobilitat intraurbana a Vila-real

Tot i que no coneixem estudis sobre la mobilitat intraurbana referits a la ciutat de Vila-real sí que tenim dades de la mobilitat a la veïna ciutat de Burriana. Allí hom ha calculat (veure periòdic *Mediterráneo* dia 26/II/2003) que el 50% dels desplaçaments s’hi produeixen a peu, un 30% dels desplaçaments es fa amb cotxe propi per anar a la feina i un 20% s’efectua a dintre la ciutat o fora per motius aliens al treball (compres, oci, o trasllat fins a l’estació de Les Alqueries).

La proporció a Vila-real seria la mateixa amb dues matisacions: d’una banda, s’utilitza més l’estació de Renfe, moltes vegades accedint-hi a peu (algunes estimacions calculen en mil persones diàries els que van o tornen per aquest mitjà) i d’altra banda hi ha un percentatge petit de persones que utilitzen el bus interurbà a la ciutat: el regidor Alejandro Amposta calculava en 27.000 els usuaris que el 2002 feren ús del bus, dels quals uns 10.000 eren jubilats sobretot (declaracions a *Mediterráneo* el 26 de febrer de 2003).

En tot cas el grandíssim percentatge de desplaçaments a peu que fa la gent de les ciutats mitjanes **aconsella segons els experts afavorir la mobilitat en els nostres carrers per a aquells que utilitzen el mitjà més senzill de tots**. El volum humà de les nostres ciutats i el clima agradós invita a traslladar-se a peu i això cal cuidar-ho millor; i cal cuidar-ho no solament perquè es tracta d’un mitjà sense contaminació possible i, sobretot, perquè proporciona salut: de fet els mediterranis no solem tenir la proporció d’obesos que hi ha a d’altres indrets del món perquè caminem més i depenem menys del cotxe. Però en la pràctica a la ciutat de Vila-real les possibilitats de traslladar-se a peu queden reduïdes a aquells carrers on les voreres són prou amples (que en són ben pocs) o bé als trams de vianants. En aquest aspecte, el de les dimensions de les voreres vull remarcar que amb l’actual responsable, el regidor d’Urbanisme, la situació ha empitjorat fins a extrems inaudits.

Una proposta concreta

Per això no voldríem acabar aquest esbós de treball sense proposar dos possibles eixos de vianants que creuarien la ciutat en un cas de nord a sud i en l'altre d'est a oest; uns eixos que es podrien aconseguir sense una inversió excessiva.

Un primer passeig de vianants podria enllaçar sense gaire problemes l'estació de Renfe amb l'ermita de la Verge de Gràcia. L'itinerari seria el següent: RENFE- passeig de l'Estació (no caldria suprimir el pas de vehicles, una solució seria la que hom ha adoptat al carrer Enmig de Castelló) – carrer Solades – plaça Escultor Ortells (de vianants) – carrer La Sang de Crist – carrer Ermita – camí l'Ermita (en aquest cas amb vore-res ben amples). A cada intersecció amb avingudes o d'altres carrers seria necessari situar un pas zebra elevat amb prioritat absoluta per als vianants. Molt important seria aquesta solució en el pas de vianants situat al davant dels Lluïsos. Aquest itinerari tindria més enllà dels quatre quilòmetres de llargada i caldria “humanitzar-lo” amb tota mena de mobiliari urbà adequat: bancs per seure, panells indicatius dels edificis més representatius, etc. Fer el recorregut abellidor seria absolutament necessari.

Un segon itinerari de vianants ja ha estat proposat públicament pel Casal Jaume I i consistiria en la dignificació del caixer de la Sèquia Major, entre el Pont de la Gallega al nord de la ciutat i la superfície comercial Carrefour al sud de la ciutat (que per cert ha interromput la continuïtat del caixer amb una benzinera). En aquest cas es tracta d'un recorregut de vora tres quilòmetres que té la peculiaritat de trobar-se al costat d'una superfície d'aigua corrent (que sempre fa més amé el passeig) i sobretot que es troba puntejada per multitud de zones verdes com ara el jardí al costat de les Piscines Cobertes (encara per realitzar en el moment de redactar aquestes línies), la placeta de l'Alguer, el jardí de la Glorieta 20 de Febrer, el programat al Molí la Vila (al costat de l'avinguda del Cardenal Tarrancón) i algun altre de més menudet.

La sèquia al pas per el tram de la Glorieta. Al fons el Passeig de l'Estació

Aquest itinerari és especialment interessant per la quantitat de centres escolars que s'hi troben a la seua vora com ara el Cervantes, amb dos edificis distints, l'IES Francesc Tàrraga, el PIUS XII i el col·legi de la Consolació. Això explica que diàriament centenars de mares, pares i nens l'hagen d'utilitzar. Recuperar encara més aquest espai públic –que els ciutadans ja han fet seu– per anar a peu i evitar amb cura que la Sèquia Major esdevinga un abocador, i encara més que porte aigua sense depurar, és una necessitat urgent. El Casal Jaume I demanava fa un any un concurs d'idees: esperem que aquest no es faça massa tard!

Així doncs, començar a “pensar” i després iniciar el procés de realització d'una ciutat que siga més “amable”, més habitable per les persones, és un objectiu que pagaria la pena fóra prioritari en els diferents programes electorals dels partits polítics que en aquest mes de maig ofereixen les seues solucions als ciutadans i ciutadanes. I la mobilitat és, sens dubte, un aspecte fonamental en aquesta millora de la qualitat de vida de les persones. La proximitat en l'elaboració d'un Pla general d'Ordenació Urbana per a la ciutat seria el moment adient per a la realització d'algunes d'aquestes idees.

Notes.

INELSON, A.C. “Regulations to Improve Development Patterns”. Dins l'obra *LINCOLN INSTITUTE OF LAND POLICY*. “Metropolitan Development Patterns: Annual Roundtable 2000”. Cambridge USA, pàg 78

2. Lester R. Brown és president de l'Earth Policy Institute, una organització interdisciplinària dedicada a la recerca amb seu a Washington. Brown és molt conegut en els cercles científics com a expresident i impulsor del *Worldwatch Institute* que anualment presenta un informe sobre l'estat ecològic del Món i que a Espanya es pot trobar traduït al català i editat pel Centre Unesco de Catalunya.<http://www.unesco.cat.org>

SANTIAGO VILANOVA
Catedràtic de Geografia i Història a l'IES
Francesc Tàrraga de Vila-real
MARÇ 2003

Enric Llop Vidal

LA REMODELACIÓ DE LA PLAÇA MAJOR, UN TEMA IMPORTANT ENCARA PENDENT

Carrer Ramón y Cajal abans de l'enderroc

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA

 facsa
Agua Potable
Societat de Foment Agrícola Castellonense, S.A.

INTRODUCCIÓ

El tema d'aquestes lletres és plantejar la temàtica dels dos espais de la Plaça Major, el nostre cor de la ciutat.

L'actual espai arquitectònic va ser configurat l'any 1965 – és a dir, fa sols 38 anys – amb l'enderrocament del convent de les monges dominiques en 1958 – edifici que al segle XIV fou d'En Cucaló de Montull i al segle XV fou la casa de Gil Trullenc – i l'ajuntament vell.

I avui que l'edifici consistorial ja es mostra insuficient, pot ser el moment de la remodelació de la plaça de la vila.

Però, no s'ha de mamprendre des de la ignorància i de l'oportunisme, sinó des de la reflexió, la cultura i el pensament del dia de demà.

Ara que el nostre poble s'ha ficat de moda (principalment per l'equip de futbol, però també per la seua economia – encara no per la nostra cultura) seria el moment d'abordar d'una vegada i per totes l'estructuració de la nostra plaça.

ANÀLISI

Carrer Major Sant Domènec des de la plaça als anys quaranta

En aquest moment, si aprofundim en l'espai públic podem notar dos àmbits, el de la plaça quadrada amb penetracions al centre dels quatre costats, (del que li falta l'angle sud-est); i el de l'esplanada gran davant de l'Ajuntament que per la seua escala quasi caricaturitza la primitiva placeta major de la vila, buscant un eix entre la portalada de l'edifici, la font i la cadira del rei; marginant o ignorant la plaça origen, de major interès històric i urbanístic. Ja sabem que un poble com aquest necessita d'una plaça de gran cabuda (dia dels reis, celebracions, locucions, fira de Santa Caterina, etc.) però aquest espai central ha de dialogar, i articular-se correctament a la plaça vella, tema que crec que no està resolt. Així s'ha fet l'urbanisme en els anys seixanta, menyspreant les preexistències de la nostra història.

EL TRAÇAT DE LA VILA

El dibuix d'ordenació de la nostra ciutat de Vila-real al segle XIII (1274) és un rectangle hipodàmic amb quatre torrasses als angles i dues vies principals travessant el centre, carrer longitudinal –cardo– (Major Sant Domènec i Sant Jaume), carrer transversal –decumanus– (Comunió–Ramon i Cajal), el carrer de dalt (Sant Antoni–Sant Roc) i el carrer de baix (Desemparats–Cova Santa).

Aquest dibuix que marquen els vials i defineixen els panys de cases, copiat de l'estructura d'un campament romà, i amb antecedents més a prop en les bastides franceses (que s'han demostrat grans exemples de planificació urbanística) del segle XII i XIII (Boulogne, Caudecoste, Creon, Sauveterre, Villeréal, Villeneuve...), han sigut a la vegada models traslladats al nou món americà (Caracas, Bogotá, etc.) a través dels ordes religiosos (franciscans principalment).

Els du el rei En Jaume, per les coneixences que ell té de Le Midi francès, no oblidem que, ell naix en 1213 a Montpeller (El Rosselló) i coneix les noves viles gòtiques europees.

El nostre traçat de la vila es mostra modèlic en diversos tractats de planificació i urbanisme internacionals (sovint és una referència, vore "*Breve historia del urbanismo*" de Fernando Chueca Goitià). Ja vorem com jutjarà la història l'urbanisme del 2000. En l'urbanisme sempre ha de dominar el sentit col·lectiu.

I eixe patrimoni hem d'assumir-lo, ostentar-lo i conservar-lo.

Si la nostra ciutat s'ha pogut desenvolupar amb carrers rectes això ve donat per eixe embrió inicial que ha sigut l'origen d'una expansió ordenada i possible, cosa que en altres pobles de l'entorn ha sigut impossible: Burriana, Onda, Castelló, Borriol, l'Alcora, Cabanes, etc.

EL PROBLEMA

Bé, ara ja hem notat la carència d'espai útil per a activitats municipals, dependències administratives, àrees per a les associacions, sala de conferències, sales d'exposicions, zones de recepció, zones d'arxius, dependències adequades per a la policia, etc.

Però també tenim uns objectes que actualment ocupen la plaça: la font, l'escultura de gran mida de Jaume I, la seua cadira, els vegetals que l'acompanyen i l'edifici actual de set plantes etc.

Però en la remodelació, sorgeixen aquests dubtes:

Amb arbres?

Què farem amb la font?

Què farem amb l'estàtua? I la seua cadira?

On estaran els accessos a l'aparcament?

Com serà el trànsit de l'entorn que l'envolta?

Serà una cavitat agradable?

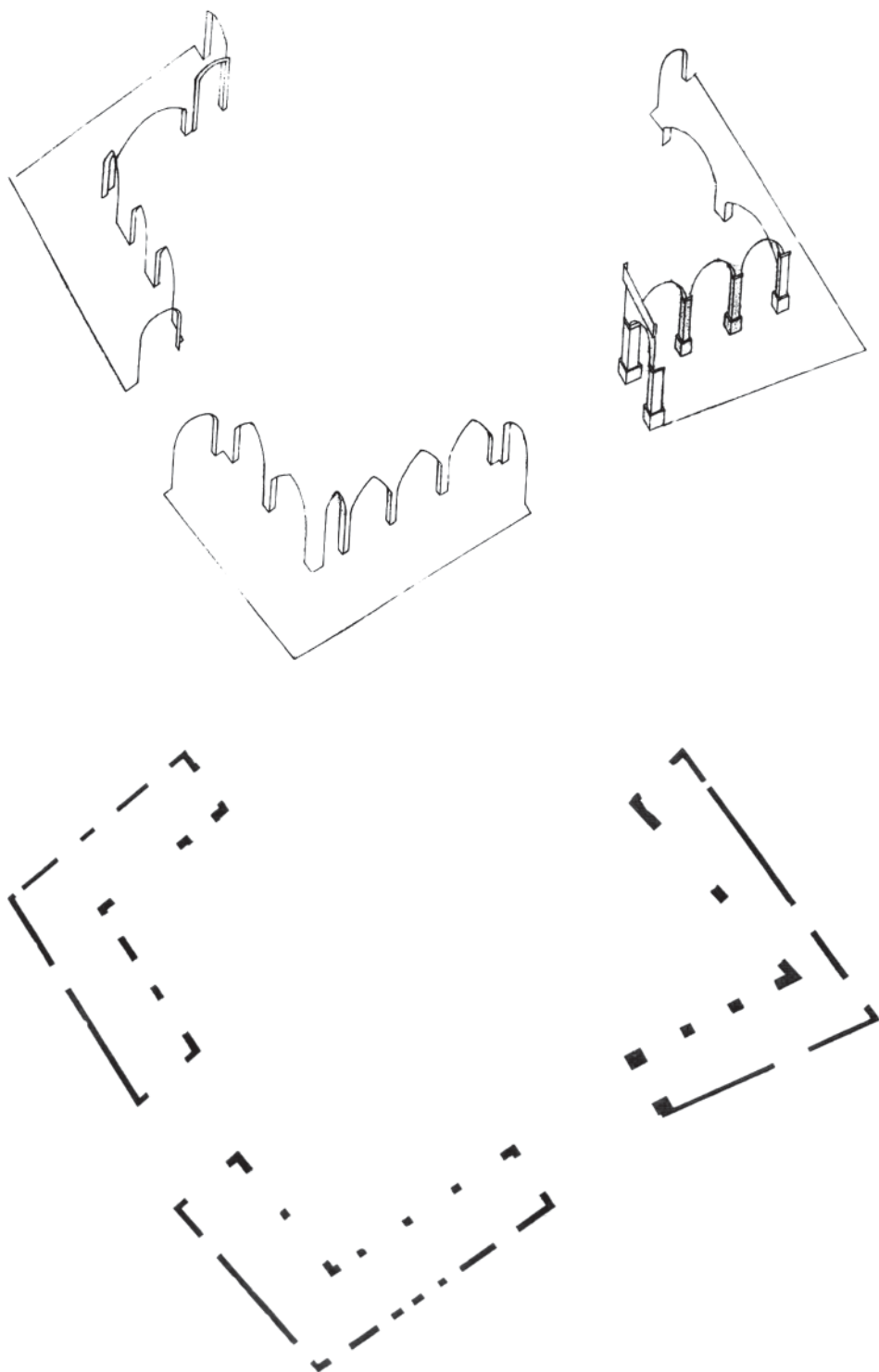
Es tancarà la plaça primitiva? –En quins edificis? –Que tindran en la seua base? –

Quin ús podran tindre?

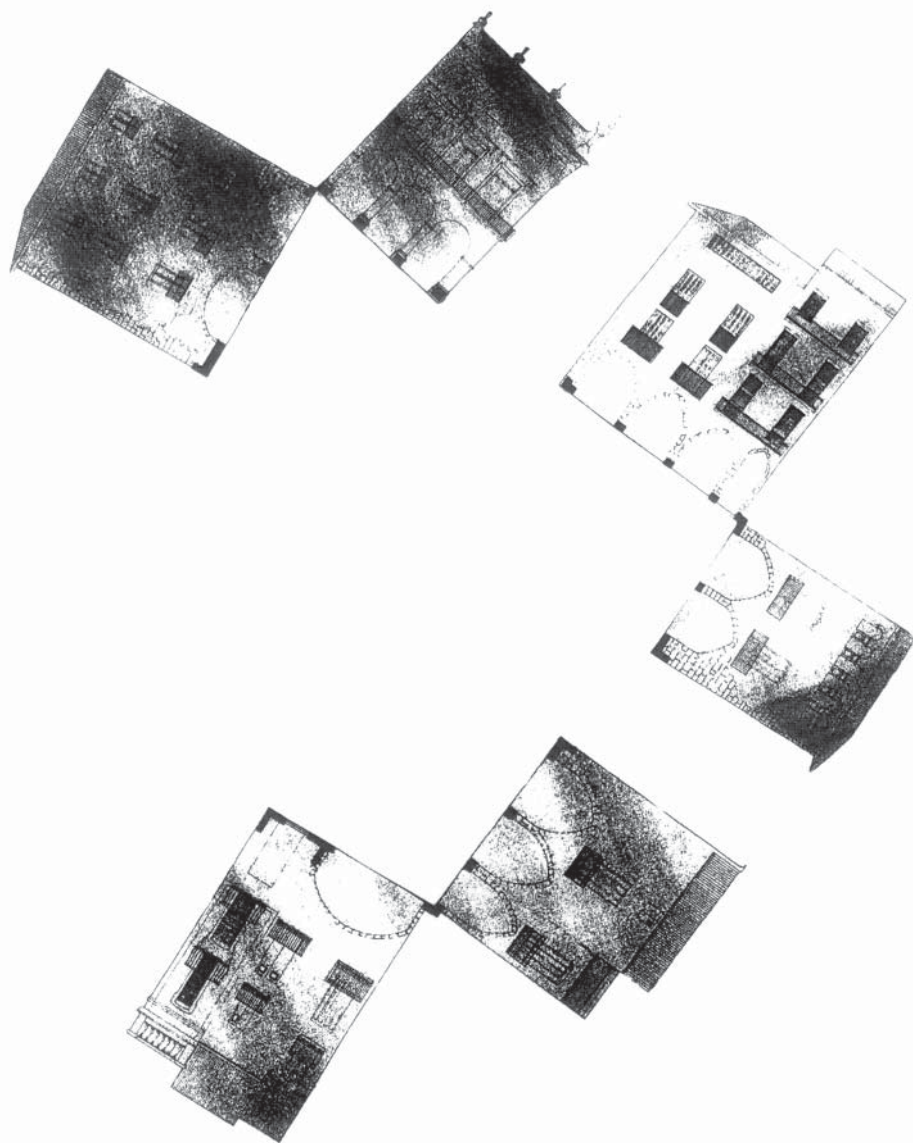
En el futur podrem ampliar l'Ajuntament?

Quina escala tindrà la intervenció?

Amb porxes o sense?

Planta i perspectiva axonomètrica dels porxes

Alçats principals de la plaça vella

LA RESOLUCIÓ

Els objectius a resoldre serien:

- Tancar el quart braç de la plaça vella.
- Articular el canvi d'escala de les dues places.
- Organitzar la plaça nova, configurant d'alguna forma la plaça vella i els carrers perduts en la reforma de 1965.
- Fer el nou edifici de la Casa de la Vila.
- Ubicar les places d'aparcament per a càrrecs municipals i policia.
- Acomodar el programa de necessitats corporatives.
- Inserir dotacions culturals i cíviques.
- Aclarir les circulacions, tant de vianants com de vehicles rodats en la zona.

L'estacionament de vehicles s'hauria de solventar en les proximitats de la plaça Major.

Els cotxes no podent ocupar eixe lloc mort, que els habitants necessitem en eixa zona tant important de la ciutat. És el vertader lloc de reunió general de la vila.

És un tema de caire urbanístic, però sobretot de caràcter cultural.

I la resolució hauria de ser modèlica, a través d'un concurs de projectes d'àmbit estatal, amb un jurat molt qualificat i amb una dotació generosa de premis, adjudicant al primer premi l'execució de l'àrea, amb un calendari d'acompliment per a dur-ho a terme. Tot açò, jo crec, a través del Col·legi Territorial d'Arquitectes de Castelló.

EPÍLEG

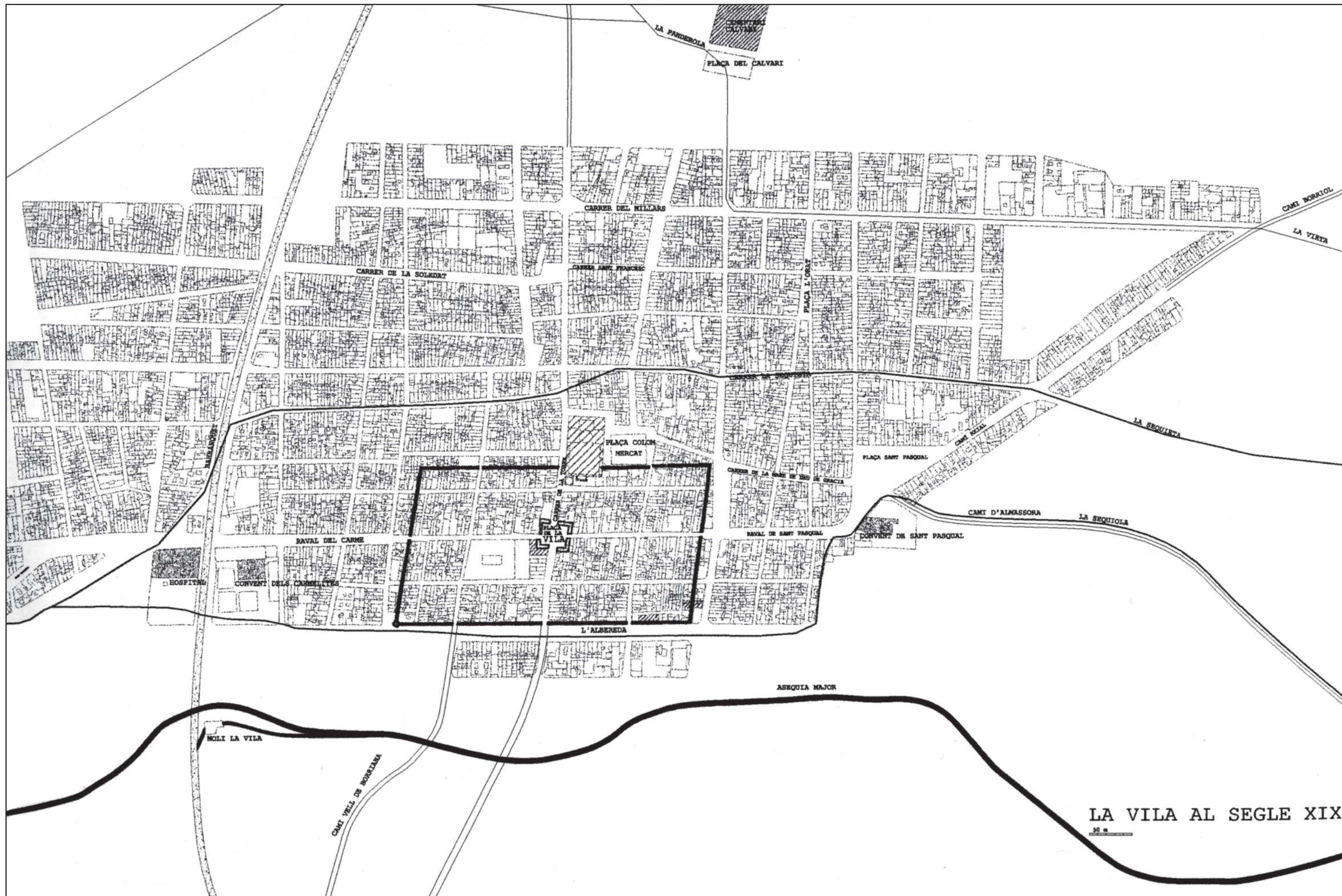
La corporació regida pels socialistes, coneixia el problema i no es va encoratjar a dur-lo endavant, el Partit Popular va tenir la visió curta d'allotjar els cotxes solament -menys mal que no s'ha dut a la fi- perdent la concepció general de la ciutat, esperem que la propera corporació tinga l'ànim fort per a dur a terme l'assignatura pendent.

ANNEX

S'adjunten uns plànols esquemàtics d'aproximació a l'evolució urbana de Vila-real, il·lustratius del decurs edilici.

PUBLICACIÓ PATROCINADA PER:

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA®

 facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

**Il·lm. Ajuntament
de Vila-real**

Regidoria de

*Normalització
Lingüística*
VILA-REAL